

ÚJRAOLVASÓ

Pap Gábor úti élményei Veszprémről és vidékéről (1854)

PAP GÁBOR (1827–1895) balatonarácsi református lelkész, későbbi veszprémi esperes, dunántúli püspök 1854-ben a *Hölgyfutár* c. pesti irodalmi divatlap január 11. – május 31. közötti számaiban irodalmi igényű útirajzot közölt, amelyben Veszprém vármegye székhelyét, Veszprémet és környékét is részletesen bemutatta. Az útirajz szövegét Lichtneckert András (1951–2017) ny. főlevéltáros hagyatékából közöljük, melyhez magyarázó, tájékoztató lábjegyzeteket készítettünk. (– Hudi József)

UTIKÉPEK ÉS ESZMÉK (B.-Füredtől Komáromig.)

I.

Az utazás fordítás, vagyis az olvasó szemére, gondolatára s lelkérei áttétele azon benyomás s érzelemnek, mit a természet- emléksobrok s más emberi művek az utazóban felköltöttek.

LAMARTINE (*Voyage en Orient*)¹

¹ ALPHONSE MARIE LOUIS DE PRAT DE LAMARTINE (Mâcon, 1790. október 21. – Párizs, 1869. február 28.) francia romantikus költő, regény- és drámaíró, politikus. Többször hivatkozott, Európa-szerte népszerű műve: *Souvenirs, impressions, pensées et paysages, pendant un voyage en Orient* (1832–1833), ou *Notes d'un voyageur*. Paris, 1835. 1841-től *Voyage en Orient* rövidített címmel számos kiadást megért. A négykötetes irodalmi útleírás a feleségével és lányával megtett 18 hónapos keleti utazását tartalmazza, amely libanoni, szíriai, ciprusi, görög- és törökországi, bulgáriai és szerbiai élményeit rögzítette. A hagyományos keresztény felfogástól eltérően toleráns volt az iszlámmal szemben, amiért kemény kritikákat kapott.

Ki ne ismerné Balaton tündér vidékét? A hullámszó tavat, mit koszorús költőnk, Garay „Balatoni kagylók” című versfűzésében² olly szépen megénekelte? Ezt az isten szeméből legyöngyözött örömkönnyet, mi

Tükre lőn az égnek
S szép Magyarországnak
(A mit elnevezének)
Balaton tavának!

Ki ne ismerné a szőlőkoszorús hegyláncolatokat, melyek északról átöleleik a vidéket, mint lángzó szerelmű vőlegény dobogó szívű mennyasszonyát? Ki ne ismerné e bor-dús vidék szüreti zaját, hisz már az őshajdanban is – halhatatlan Kisfaludynk regéjéből tudjuk –

Veszprém–Somogy–Zalának
Urai és asszonyai
Itt mind együtt valának!³

E regényes helyhez gyermekkorom édes emlékei csatolnak, mert gyermekkorom gondtalan éveit e tündérkellemű vidék ölen játszottam le.⁴ Tanúja voltam B.-Füred folytonos emelkedésének, láttam, hogy az emberész teremtménye mint törekvők korunkint a természet kellemeit önműveivel gazdagítani. Ott voltam szüretein, hallám a csapongó kedvet dallá olvadtan kitörni, a mozsarakat durrogni, s a magyar zenét – melynek érzelmmélységben párja nincs – táncra hívólag megzendülni! Láttam kinn, isten szabad ege alatt táncra kerekedni a tősgyökeres magyar köznép életerős fiatalágát, s a lobogó ujjas gyolcsingű – pörge kalapú – sarkantyús legények úgy megjárták a csárdást a lengő szalagos, hosszú hajú – magyar külöltönyű – s rövid szoknyás pirospozsgás hajadonokkal, hogy a föld megrendült lábok alatt, míg fönn az ég kék boltozatával megállni látszottak a csillagok, s ragyogó lelkesedést sugárzának alá. – Egyik röppentyű a másikat érte, s hulló csillagai fénye versenyezni látszott az égi csillagok fényével, a tűzi békák pattogtak, a csillagkoszorúk forgása, a távol tüzek fénye, az egész hegyláncon elhúzódozó fényözön, a Balaton-parti tüzek

² Garay János: Balatoni kagylók. Pest, 1848. Garay János költő 1847-ben a nyarat Balatonfüreden töltötte, élményeit versben örökítette meg. A magyar tájköltészetben az első, aki egész kötetet szentelt a Balaton dicséretének. A kötetéből vett idézet a *Balaton* c. vers hatodik versszaka. Szövege pontosan: „Tükre lőn az égnek, / S szép Magyarországnak... / Nevezik e könyet / Balaton tavának.”

³ A regékben ennek nyomát nem találtuk. Idézi: KUNSZERY 1971. 47.

⁴ Pap Gábor Vilonyán született, gyermekéveit Vámoson (Nemesvámoson) töltötte, ahol édesapja, Pap István 1829–1864 között szolgált. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. I. 829.

csillagsora, maga az éj ölében szendergő Balaton, mellynek homályos szürke éji takarójára helyel-közzel kísérteties fényt árasztja a hold szűz világa, a távol Tihanyból átsugárzó halász-örtüzek s maga a félsziget, melly mint fekete óriás ragyogó tüzes szemekkel sötétlett ki a Balaton ölelő hókarjai közül, mellynek

...bérc-tetőjén a Balaton felett
Sötéten és magán áll egy régi épület.
Csendes kolostorával az úrnak temploma,
Falán, majd ezredévnék van vésve szent nyoma!

(Garay)⁵

ezek együttvéve szívderítő s lélekemelő látványt nyújtának.

Utazás előtti este V...s barátomnál esteliztem. Együtt készítők az útitervet. A szüret úgy sem nyújta szórakozást, borongó kedélyünket fölvilanyozni örökös egyformasága erőtlen vala, s az utazás szórakozással, s mi legfőbb: tapasztalatkincsekkel kecsegtetett, mert Lamartine-ként: „a világ könyv, mellyben minden lépés új lapot tár fel, ki csak egy lapot olvasott – mit tud az?”

Bodajkra⁶ tervezénk kirándulást, s a fuvarost még ez este megrendelők.

Másnap korán reggel vágatató méneken indulánk meg Veszprém felé.

A csillagok még fönnyel ragyogtak, Tihany félhomályban sötétlett a Balaton ezüst hullámai között, mellynek csendét benső vész korbácsolá fel, s egymást kergető habjai zúgó csókkal simultak a part zöld szélzeteihez. Fuvarosunk kinyújtott ostorát kedvtelve pattogtatá rohanó ménei felett, s villámsebességgel tűntek el szemeink elől jobb félről a savanyúvíz, északról Pap Ferenc, Chepely József, Kiss Sándor s Magyarai Kossa Sámuel díszes épületeik, mellyek a vidék szépségét s regényességét nem kis mértékben növelik.

Arács kis falut értük, hol fuvarosunk hátranézve, gazdag bajuszát megpördörve s kalapját félreecsapva kedvtelve kérdé: „ha valjon meg vagyunk-e hajtásával elégedve?” Arácsot nagy részben reformáltak lakják, s nevét hihetőleg kopár – avar – földjétől vevé⁷, mivel határa nagy részben, főleg észak felé

⁵ Garay János: *Tihany* c. versének részlete, amely a két világháború közötti tihanyi képes levelezőlapokra is felkerült. A sor kipontozott szava: *Tihanynak*

⁶ Bodajk magyar-német mezőváros Fejér vármegyében, 1851-ben 1149 római katolikus, 597 református 11 izraelita, 8 evangélikus lakosa volt. A katolikusoknak és a reformátusoknak volt anyaegyháza. Gyógyforrását lép- és májdaganat, hideglelés, köhögés, aranyér, komorkórság, női méhbetegségek gyógyítására ajánlották. FÉNYES 1851. I. 140.

⁷ Arács nevének magyarázata téves. A nyelvészek szerint a helységnév a szláv „szántó” jelentésű személynévből (Orač, Oráč, Oracz), más vélemény szerint a magyar a „szántással szolgáltatók, szántók” jelentésű Orači szláv szóból keletkezett. KOVACSICS-ILÁ 1988. 125.

kövecses, avar földből áll, de mert nem egészen avar földből áll határa, innét nyeré *avar*-hoz a kisebbítő *acs* ragot, honnét neve Avaracs, rövidebben Aracs vagy Arács származhatott. Ez a nézete egy felső-eörsi tudós hazánkfiának⁸, ki-nek széles ismeretei – főleg a régiségek s helynevek származatára nézve –, mellyek pedig nagy részben történeti alapon nyugszanak, kár, hogy magány-ban vesznek el. Arács Füredhez s a Savanyúvízhez is ¼ óra járásnyira fekszik, lakói – mint a fürediek is – saison alkalmával fuvarozásból, hölgyei főzelékek-ből jelentékeny hasznot húznak, s a rájuk szoruló fürdői vendégeket jól megfi-zettetik. Anna-bál közeledtekor, mikor a Savanyúvízen szállást kapni többé nem lehet, szálló is sok van Arácson, sőt sokszor Anna-bál előtt is ide seregle-nek azok, kik élvezni vagy gyógyulni kevesebb költséggel akarnak, s magok szeretnek konyhát tartani, mi nem kis jövedelemforrás az arácsi lakosságra nézve. Sokan – főleg az úri rend közül – gyönyört a természet mesterkéletlen szépségében keresve a Savanyúvíz, B.-Füred s Arács között s határiban fekvő szőlőhegyi csinosb lakokat bérlik ki, melly célra igen alkalmas Chepely mérnök úr Füred s Arács közt országút mellett fekvő épülete, úgyhogy még eddig nem is volt fürdői saison, mellynek folyama alatt ez épület vendég nélkül maradt volna.⁹ Benn Arácson Cseh Benő¹⁰, Dömöli Dániel¹¹ s Gutthard Theodor¹² épü-leitek, Aráctól Savanyúvíz felé vivő országúton Szabó Sándor¹³ szőlőhegyi la-kása legalkalmasabbak szállók általi kibérlésre. Sokan csudálkoznak, hol

⁸ A felsőörsi hazafi Mórocz Dániel (Alsóörs, 1792. november 11. – Felsőörs, 1864. május 15.) ügyvéd, több uradalom ügyésze, aki gazdaságtudományi tankönyvet írt a református népiskolák számára, és Felsőörs történetét is feldolgozta. A Veszprémi Református Egyházmegyének segéd-gondnoka, az egyházkerületnek tanácsbírája volt, Pap Gábor személyesen közeli ismerte. 1863-ban a Veszprém Vármegyei Gazdasági Egyesület tiszteletbeli tagjának választotta. Életrajzához: KÖRÖSY 1863. 28., VARGA 2014. 714. A Bakony-kutató Römer Flóris 1859-ben felkereste Felső-örsön, de nem találta otthonában: „hijában keresém e vidék hírneves régiségkutatóját Mórocz Dániel urat, mert a jó időt használván a vetőgépnél volt elfoglalva.” RÖMER 1860. 189.

⁹ Csepeli (Chepely) József mérnök, 1837–1849 között Zala vármegye másodmérnökének szőlőhegyi háza a későbbi ún. Gombás kúria, amely ma magántulajdonban lévő műemlék, 30 személyes hotel Balatonfüreden, az Arácsi u. 94. szám alatt. Eddig úgy tudtuk, hogy 1856-ban már Chepely József a tulajdonos, de Pap útirajza 1854-re módosítja a dátumát. Az épület történetéről: NÉMETHNÉ RÁCZ 2019. 40–47.

¹⁰ Cseh Benjámin arácsi birtokos, 1848-ban a sümegi törvényszék bírása. LICHTNECKERT 1999. 287.

¹¹ A Balatonfüred és Balatonarács monográfiája nem említi. Vö. LICHTNECKERT 1999., TÓTH-BENCZE 2006.

¹² A Balatonfüred és Balatonarács monográfiája nem említi. Vö. LICHTNECKERT 1999., TÓTH-BENCZE 2006. Veszprémi zsidó kereskedő volt.

¹³ A Balatonfüred és Balatonarács monográfiája nem említi. Vö. LICHTNECKERT 1999., TÓTH-BENCZE 2006.

rejthetik alapoka azon különös tüneménynek, hogy fürdői szak alatt sok vendég a fényövezett s életkedvtől zajló Savanyúvíztől ki a szabadba, szőlőhegyi lakokba, a természet nyílt kebelére vágyakozik. Nézetem szerint azon ingerben, mit a természet egyszerűséggel bájló kelleme az elfogulatlan szemlélőben önkénytelenül fölébreszt. Nincs mű, nincs szépség – ha ugyan emberi – s nincs képzeleti kép, mi a természet egyszerű varázsát s fenségét megközelízhesse. E részben Lamartinnal tartok, s vele együtt állítom: *A természet végetlenül föllebb áll a képzelet minden képeinél; isten nem engedé, hogy az ember csak álmodhassék is oly szépet, minőt ő teremtett.* (Lamartine: Voyage en Orient.)

Arácsról Kövesdre hajtatónk, s ez útvonal éjszaki oldaláni szőlőhegyláncolatán csak Jellinek, Tripammer Antal (Lovassi Betti férje)¹⁴ s Suly János¹⁵ épületeik érdemelnek említést. Kövesd nevét hihetőleg a sok kötől vevé, melly hátrában találhatik.¹⁶

A kövesd–palaznaki útvonalon veszprémi püspök őméltóságának oszlop-
renden nyugvó előcsarnokú nagyszerű épülete s több káptalanbeli úr szép szőlőhegyi mulatólaka bilincseli le a figyelmet. S ha az északi vonalon kelet s nyugat közt hullámalakban terülő hegyláncolatot jól szemügyre véve nem szakasztjuk el figyelmünk elől e hegyláncolat egyes áttöréseit, a hegy egész magassági vonalában átszakítottóságát, mellyek tövében fekszenek többnyire a

¹⁴ TRIPAMMER ANTAL (Veszprém, 1818. május 22. – ?) katolikus pap, szőlőbirtokos. Tripammer Mátyás adózó polgár és Martinkovits Anna házasságából született. 1839-ben a pesti teológián végzett, 1841-ben Esztergomban szentelték pappá, 1839–1841 között a veszprémi egyházmegyei irodában dolgozott, 1841–1845 között püspöki levéltáros és szentszéki jegyző volt. 1846–1849 között az esztergomi főegyházmegyében szolgált. 1849-ben hitehagyott lett, kétszer is megnősült (1849-ben, majd 1851-ben). PFEIFFER 1987. 1045. – Lovassy Betti (? , 1827–Budapest, 1875. október 13.) énekesnő 1851-ben vette feleségül. Lovassy Betti 1846-ban a Nemzeti Színházban lépett fel, melynek 1848–1851-ben a tagja lett. Lírai és koloratúrszoprán szerepeket énekelt, de népszínművekben is sikert aratott. Házasságával Szigeti (Tripammer) Imre és Szigeti (Tripammer) József színészek sógornője lett. SZÉKELY 1994. 816. Később Kopácsy György veszprémi háztulajdonos vette feleségül, aki halála után Veszprémben temettette el. Arcképét Barabás Miklós készítette el 1851-ben. „Lovassy-Tripammer Betti” litográfiáját közli: RYBÁR–KOVÁCS 2019. 67. Halála után azt írták Kopácsy Györgyné született Lovassy Bettináról, hogy egykor a Nemzeti Színház „kellemes hangú szoprán énekesnője” volt, aztán „a színpadot a magánélet boldogságával cserélte fel”. Halálozások. = Vasárnapi Ujság 22 (1875) 43. sz. (október 24.) 685. – 1851 utáni színházi szereplésére vonatkozóan nem találtam adatokat. Úgy tűnik, hogy „Lovassy-Tripammernő asszony-ság” nemzeti színházi szerződésének lejártá után a színháztól örökre elbúcsúzott. Nemzeti színház. = Hölgyfutár 3 (1851) 291. sz. (december 19.) 1157.

¹⁵ SULY JÁNOS (1817–1881) veszprémi tehetős pékmester volt, 1843-ban vette el Czekkel Erzsébetet, akitől számos gyermeke született. MEZŐHEGYI 2019. 102.

¹⁶ Magyarázata helytálló; a Kövesd helységnév a *kő* főnév -s melléknévképzős származékából alakult -d képzővel, ami köves helyen kialakult falura utal. KOVACSICS–ILA 1988. 149.

falvak is, lehet róla fogalmunk, minő földtani forrongásokon kell e vidéknek keresztülmenni, mely forrongásra mutatnak a hegyláncolat szakadékos oldalaini kőhalmazok hullámszó kör alakú forradásai is.

Kövesdtől délre a Balaton közelében új savanyúvízforrást fedeztek föl, s Veszprém megye főorvosa, Cseresnyés Sándor¹⁷ megkérte a veszprémi káptalan által, hogy e vizet különítse létrészeire, s ha e létrésre különítés alkalmával erőviszonya a b.-füredivel azonosnak bizonyuland be, a káptalan fürdői lakokat szándékozik körüle építeni, mi a vidék regényességét lényegesen fogna előmozdítani.

Palaznaktól Felső-Eörsig nincs, mi figyelmet érdemelne. A köztük fekvő kisdud Lovas helység hihetőleg Eörs magyar vezér lovászáinak tanyája lehetett.¹⁸ Eörs vezérnek kelle e vidéket meghódítania, s innét tőle vehetné nevét Felső- és Alsó-Eörs. Felső-Eörs prépostságáról nevezetes, mit a herceg Batthyány család alapított, s legújabban elhíresedett azon római temetkezési helyről, melyet ez év tavaszán határjában találtak, s mellynek ásásáról a későn értesített megyei hatóság csak akkor tilthatá le a földtulajdonost, mikor a pénzszerzőtől zaklatott ázó által e nevezetes régiség nagy részben romba döntve volt.

Nemrég, mint hallom, Alsó-Eörsön is hasonló temetkezési helyre bukkantak, azonban ott is mindent összeromboltak, s különösen az urnákat (hamvedreket) pénzrejtő edényeknek véltve összezúzák.

Balaton mellékén igen sok a régiség, igen sok a rom! S ha Eötvös szerint: *az egész világ egy nagy dicső rom, melyet az idő elborít színével*, úgy Balaton melléke: *Tátika, Csobánc, Rezi, Szigligettel* sat.[öbbi], a régi rómaiak temetkezési helyeivel, *Likacsával, Kér* rommaradványaival e nagy dicső romnak egyik legkitűnőbb részét képezi.

Felső-Eörsztől 1 ¼ órai távolságban fekszik Veszprém jelentékeny s az ország történetében nevezetes város, Fehér, Veszprém, Zala, Somogy vármegyék buzapiaca s e négy megyébeni eleségár legbiztosb mérlege. E város hegyen épült büszke vára, mellynek erősségei 1702-ik évben rontattak le, már a magyarok bejöttekor fennállott, s míg Uszubu és Eőse vezérek közül, kik e termékeny s erdőkoszorúzza vidék meghódítására jelöltettek ki, Eőse Palota környékét foglalá el, mit igazol azon körülmény is, hogy Palota mellett van a hihetőleg Eőse

¹⁷ CSERESNYÉS SÁNDOR (Nyírgyulajd, 1786. szeptember 15. – Veszprém, 1854. november 13.) Veszprém megye másod- (1832), majd első főorvosa (1848-tól). Több szakkönyvet írt. VARGA 2014. 202–203.

¹⁸ A helységnév a *ló* állatnévből, a valamivel való ellátottságot vagy foglalkozást jelölő -s képzős származékából keletkezett, személynévként is ismerjük. KOVACSICS-ILA 1988. 276.

nevéről nevezett Ősi falu is.¹⁹ (Öskü szinte közel van Palotához, s kérdés, nem *Eőse köve* volt-e ez eredetileg s nem ebből lett-e rövidítve az Öskü név?²⁰), addig Uszubu hős csapata Veszprémet kényszeríté önfeladásra. Nemcsak a vár van hegyen építve, hanem az alatta terülő város is hegy-völgyből áll, s hegyes részei közt tán legmagasabb a várhegy után a Jeruzsálem hegye, mellyen a reformáltak messze ellátszó tornyos temploma emelkedik. Veszprém honnét vette nevét, nem tudni.²¹ A köznép ajkán forgó monda, melly szerint Gizela királyné, kinek hamvai itt nyugszanak²², annyira megszereté ez akkor még vadregényes helyet, hogy e szavakkal: „Vessz prém, de itt pompás lakomnak kell emelkedni”, elhatározá, hogy inkább ruhája *prém-jét veszti el* – inkább prémet nem visel –, csak hogy itt lakot építtethessen; e monda kevés hitelt érdemel. Fehérvár s Pápa közt fekszik, mindegyiktől 4 mérföldnyi távolságra. Hajdan királyi mulatóhely volt, s az apácázárdának, mit Szent István király alapított, ma már romjai vannak. E zárda eredetileg görög apácáké lehetett, mert az ezt bántókra adománylevélileg kimondott átok is görög szellemben van szerkesztve.²³ Imre herceg – Sz. István fia – is itt fogadott volna szűzességet.²⁴

Tatárfutás alkalmával – mikor az önmagával meghasonlott magyar elül, s a győztes tatárok hátul futottak – Veszprém is érzé a visszavonás, egyenetlenség

¹⁹ Ősi magyar eredetű helységnév, az *ős* szó -i képzős alakja. „Neve alapján ősrégi és nagyobbajta település.” ILA-KOVACSICS 1964. 309.

²⁰ Öskü falunév az *ős* szó és a vár jelentésű *kő* összetételével keletkezett, a középkorban az Ujlaki család kezén volt. ILA-KOVACSICS 1964. 307.

²¹ Veszprém neve nyugati szláv eredetű (Beszprém), békétlent, civakodót jelent. A helységet már 1000 előtt is így hívták. ILA-KOVACSICS 1964. 396.

²² Gizella hamvai (985 kr. – 1065. május 7.) II. Henrik bajor herceg lánya, I. (Szent) István felesége, aki férje halála után Bajorországba tért vissza, ahol a passauai Niederburg apácakolostor főnökhasszonya lett, a kolostorban temették el. Sírja és annak 1095-ben készült felirata fennmaradt. UZSOKI 1983. 125–168.

²³ A veszprémvölgyi görög (bazilita) apácakolostor Veszprém legrégebbi ismert épületegyüttese, romjai ma is láthatók a Séd völgyében. Alapítását egyesek Géza nagyfejedelem (†997) uralkodásának végéhez, mások Imre herceg görög (bizánci) házasságához kötik. Az alapítólevél szövege Kálmán Király 1109-ben kiadott adománylevelében maradt fenn. KRISTÓ 1994. 729. A kolostor a XIII. században már a cisztercita apácáké, 1625-ben a jezsuita rend kapta meg. A terület részleges régészeti feltárása 1938-ban történt meg. BALASSA-KRALOVÁNSZKY 1983. 133.

²⁴ IMRE HERCEG (1000 vagy 1007–1031. szeptember 2.) I. István király és Gizella bajor hercegnő fia. A legenda szerint huszonkét éves korában (a veszprémi hagyomány szerint a várbeli Szent György-kápolnában) tett szűzességi fogadalmat, feleségével testvérként élt haláláig. Vadászaton egy vadkan okozta a halálát, Székesfehérváron temették el. VII. Gergely pápa 1083-ban atyjával együtt emelte a szentek sorába. KRISTÓ 1994. 281–282., VARGA 2014. 466–467.

szomorú következményeit, csaknem egészen romba döntetett s romban hevert, míg 4-ik László újra helyre nem állítja.²⁵

A vár minden oldalról városias s nagyszerű kinézést ad Veszprémnek, s épületei közt kitűnnek a püspöki lak, megyeház (nagyszerű új fogházával) s a róm. katolikusok főtemploma új kúpú kettős tornyával.²⁶

A vár alatt van azon nagyszerű vízház, melly mesterségesen készített mű segélyével a Séd (másképp Csiker) folyóból vizet hajt föl a várba, s ez által van ellensúlyozva a fogatkozás, mit a vár víznélkülisége miatt érezni kellene a várlakóknak.²⁷

Veszprém piaca folyvást élénkül²⁸, s a városi lakok napról napra épülnek. Különösen a piacon²⁹ igen sok szép épület van. Itt van többek közt a kávéház, casino s a takarékpénztár³⁰ újonnan épült nagyszerű épülete is.

²⁵ A mongolok 1241–42-ben támadták meg Magyarországot. Batu kán serege a befagyott Dunán 1242 elején kelt át, elpusztította Óbudát, Esztergom és Székesfehérvár városát. Pannonhalmát sikertelenül ostromolták. Ögödej nagykan halálának hírére márciusban elhagyták Magyarországot. Az erősített Veszprém elpusztításáról nem tudunk, erre nézve nincsenek forrásaink. BENDA 1983. 148–149., KRISTÓ 1994. 727. A mongol pusztítás utáni „országépítés” IV. Béla király (1235–1270) műve. IV. László Árpád-házi magyar király 1272–1290 között uralkodott.

²⁶ Veszprém fejedelmi központ volt a X. században, Géza nagyfejedelem vagy más álláspont szerint I. (Szent) István alapította a püspökséget. A veszprémi püspököt illette meg a királyné koronázásának joga és a királynő kancellárja tiszte. Gizella királyné férjével együtt alapította a székesegyházat, így a királyné is a székesegyház kegyura volt. A székesegyház, mint királynéi kápolna királynéi koronázó- és temetkezőhely volt. KRISTÓ 1994. 727–728. A várbeli vármegyeháza 1763-ban épült, az új vármegyeházát 1887-ben adták át. SOMFAI 1987. 73–79., VARGA 2014. 865–866. A püspöki palotát 1763-ban Fellner Jakab tervezte, 1765-ben kezdték építeni, 1776-ban szentelték fel. A palotakápolna 1772-ben készült el. A székesegyházat 1723-ban barokk stílusban restaurálták. LUKSICS–PFEIFFER 1933. 27., 129–134., BALASSA–KRALOVÁNSZKY 1983. 61–67.

²⁷ A vár keleti oldala alatt lévő káptalani Úrkuti-malom igénybevételével 1766-tól kezdve Tumler György molnármester, majd halála után fia, Tumler Henrik vízmester építette fel azt a vízvezetékét, amely a püspöki palotát az Úrkut forrásból ólomcsövek segítségével ellátta vízzel. 1817-ben a vízvezetékét a Piac (Óváros) térig meghosszabították. A vízvezetékrendszer karbantartásáról a városi kútfelügyelő gondoskodott. Tumler Henrik molnármester országszerte gyakorolt vízépítési tevékenységéért 1791-ben II. Lipóttól nemességet kapott. VÉGHÉLY 1886. 178–185., VARGA 2014. 832.

²⁸ Az 1861. április 1-én megnyitott Buda–Nagykanizsa közötti ún. Déli Vasút átrendezte a piac-központokat, Veszprémnek a regionális gabonakereskedelemben elfoglalt jelentősége lényegesen csökkent. 1861. május 3-án, pénteken már „silány hetivásár” volt, a szemtanú szerint „a Balatonon túl futó vasút tökéletesen megrontotta a veszprémi hetivásárokat.” FRANCICS 1973. 420.

²⁹ A Piac tér a mai Óváros tér. A piaci utca épületeinek lebontásával, a tér bővítésével az úri kaszinó épülete is megsemmisült. A takarékpénztárt 1845. augusztus 15-én alapították, 1846. január 1-től kezdve működött. FRANCICS 1973. 319., VARGA 1994. 795.

³⁰ A Veszprémi Takarékpénztár épületét a Piac téren, a várhegy délnyugati oldalán 1853 májusában kezdték építeni, év végén már a tetőszerkezetet rakták fel. Összköltsége 30132 forint 42 krajcár volt. FRANCICS 1973. 317., 342., FRANCICS 2001. 162. – 1853-ban a Takarékpénztáron

Érintém már, hogy a népmonda, mely vidékünkön kering, s Veszprém nevét Gizela korszakában keletkezettnek állítja, kevés hitelességgel bír, s e nézetet kétségtelenné teszi azon történeti igazság, hogy e város, mely a római uralom korszakában *Rhispi*a név alatt volt ismeretes, már a morva-tót Szvatopluk korszakában s így jóval Gizela születése előtt *Bezprim*nek neveztetett, mi eszerint eredetileg morva-tót elnevezés lehet, s értelmezése a tót nyelv különböző dialectusaiban tökéletesen otthonos nyelv-búvártól várható. Már a római világuralom ideje alatt nevezetes volt e város, Pannónia központját képezé, s a római praetor állandó lakául választá.³¹

Kereskedelmi tekintetben folytonosan emelkedik; élénkülő forgalma szaporítja a boltokat, úgyhogy minden évben új boltot nyitnak meg, s bolti kirakatai fény s ízlés tekintetében hazánk nagyobb városai bolti kirakataival versenyeznek.

Legélénkebb a sajátképpi belváros, mit a nagy piac környezete képez. Itt van legtöbb bolt, s a várt kivéve, itt van legtöbb nagyszerű épület.

Nevezetesb fűszeres boltok nagy piacon Tuskau Mayer³² s Gutthárd Theodór³³,

kívül még két emeletes ház épült a téren: Sámson Pál rőföskereskedő és Tuskau Mayer zsidó kereskedő háza. FRANCICS 1973. 328.

³¹ Fényes írja: „Ez a város hajdan a rómaiaktól *Rhispiának* neveztetett és közép Pannoniának praetoriuma volt.” Leírja Szvatopluknak, a „tótok királyának” Usubu általi legyőzését és elűzését is. FÉNYES 1851. II. 296. Veszprémnek az ókori Rhispiával való azonosítása téves, forrásokkal nem igazolható. A *Veszprém* c. lapban több alkalommal közölt, lábjegyzetekkel ellátott tanulmány névtelen szerzője kritikusan megjegyezte, miután áttekintette Veszprém névváltozatait: „Honnan vette mostani nevét, különbözők a vélemények, s bár sok tudós férfiak vizsgálák, bizonyosat ma sem tudunk.” Veszprém. (Történelmi és statisztikai vázlat.) = Veszprém 1 (1866) 1. sz. (július 1.) 6–7.

³² Tuskai Mayer 1857-ben Veszprém leggazdagabb zsidó kereskedői közé tartozott, két háza is volt. Egyik, emeletes háza a Kapuvár-ház szomszédságában állott, földszintjén boltja működött. Esztergomból költözött Veszprémbe, 1848-ban már ékszerárusként adózott, egyúttal a zsidó község pénztárosi teendőit is ellátta. 107. számú háza 1857-ben 10000 osztrák értékű forintot ért. Boltjában segédet alkalmazott, három inast és három cselédet tartott. A Chevra Kadisa egyletet a legnagyobb összeggel, 1000 forintos alapítvánnyal támogatta. JAKAB – KÁKONYI 2020. 79., 81., 112., 117.

³³ Guthard Teodor Veszprém leggazdagabb zsidó kereskedői közé tartozott, 1848-ban ékszerüzlete volt, a megyehatóság a veszprémi járás zsidóságának előjárójaként tekintett rá. 1857-ben négy háza volt a városban. Boltjában három segédet alkalmazott, háztartásában egy cseléd lakott. Feleségével 11 gyermeket neveltek. Egyemeletes, bolthajtásos háza a piactér közelében, a Fő utcán (a mai Rákóczi utcában) a Fekete sas patika szomszédságában állt. A városi polgároknak – így Franciscs Károly borbélymesternek – is szívesen adott kölcsönt. JAKAB – KÁKONYI 2020. 79., 117., FRANCICS 1973. 372.

vásárálláson Weisz Béláé³⁴. Sámson boltja gyolcsáról, Kóhné³⁵ s Ditrichsteiné³⁶ öltönykelméiről, vasáros boltok közt Kielberger³⁷ s Ruttneré³⁸ legkerestebb. Lazányi András³⁹ s Propper⁴⁰ arany- és ezüstművesek méltó versenytársai egymásnak.

Nagy fogyatkozás volt eddig Veszprémbe a készöltöny-raktár hiánya. Jelenleg e tekintetben sem lehet panasz. Majoré (a szabadi utcán) s Fekete és Hajdúé (a nagy piacon) legtöbb vevő által látogatvák.⁴¹ Amaz készítményei jósága – ez sokaságáról nevezetes.

A boltok szaporodása, az ezekbeni megragadó szépség láttára fölizgatott fényűzési vágy, mit nagy mértékben növel a Veszprémhez alig 3 óra járatra fekvő b.-füredi Savanyúvízen fürdőidőszak alkalmával uralgó fény és pompa általi megvakítótsága is – a B.-Füred s Veszprém közti helységek közrendű hölgyeiben, kik a főbb rendet mindenben majom módra utánozzák, fölébreszté a fényűzés vészes szellemét, mi által a nép anyagi jóléte folyvást süllyed.

Valóban nincs kór, mi a nép életére kártékonyabban hatna, azt megmérgezendő véresebb hatást gyakorolna, mint a fényűzés. Azsia elpuhult népét ez hajtá Macedó igája alá, Macedó bajnokait – kik előtt Ázsia reszketett –

³⁴ Weisz Béla Veszprém leggazdagabb zsidó kereskedői közé tartozott, 1848-ban ékszeráros volt. JAKAB–KÁKONYI 2020. 117.

³⁵ Sámson Pál rőfös kereskedő volt. 1853-ban épített emeletes házat a Piac téren. 1842-ben a Veszprémi Nemzeti Casino választmányi tagja volt. CASINO ÉVKÖNYV 1842. 4., FRANCICS 1973. 328. 1857-ben a háztulajdonosok között Kohn Ferenc kereskedőt írták össze, a 386. sz. telken lévő háza a 746-os sorszámmal viselte. JAKAB–KÁKONYI 2020. 361.

³⁶ A Ditrichstein kereskedő dinasztia eredetileg gabonakereskedéssel foglalkozott. JAKAB–KÁKONYI 2020. 118.

³⁷ Kielberger vasáros keresztyén kereskedő lehetett, a zsidóságról készült monográfia nem említi. JAKAB–KÁKONYI 2020. Kielberger Károly 1842-ben a Veszprémi Nemzeti Casino tagja volt. CASINO ÉVKÖNYV 1842. 4.

³⁸ Ruttner János vasáros a mai Jókai Mór utca 8. szám alatti emeletes épületben lakott, üzletét Sándor fia vette át tőle 1862-ben. 1842-ben a Veszprémi Nemzeti Casino választmányi tagja volt. 1849 őszétől a városi pénztárnoki tisztséget töltötte be. CASINO ÉVKÖNYV 1842. 4., FRANCICS 2001. 271., VARGA 2014. 715–716. Elhanyagolt házat napjainkban újítják fel, 2023-ban szállodaként fog üzemelni.

³⁹ Lazányi keresztyén kereskedő lehet, nem fordul elő a zsidóságról készült monográfiában. JAKAB–KÁKONYI 2020.

⁴⁰ Propper Ferdinánd zsidó aranyműves volt, az 1848-as összeírásban is szerepel. 1848 őszén honvédek állították, részt vett a szabadságharcban. JAKAB–KÁKONYI 2020. 120., 268.

⁴¹ Fekete, Hajdú, Major család keresztyén kereskedőcsalád lehetett. Hajdu A. és Fekete J. közös férfiöltöny-raktára a főtéren 1866-ban már 16 éve fennállt, így feltehetően 1850-ben alapították. Reklámja szerint a divat, a jó ízlés és takarékoság követelményének egyszerre kívánt megfelelni azáltal, hogy öltönyeit mindenkor „valódi jó kelmékből” készítette és a megrendeléseket gyorsan és pontosan teljesítette. Hirdetmények. = Veszprém 1 (1866) 1. sz. (július 1.) 8.

fényűzés törte meg, Róma világuralmát fényűzés kényszeríté meghajolni a barbár népek vad, de erőteljes s fényűzés mérgétől el nem puhított csordái előtt.

Oltár a fényűzés, melyre hiúság hord áldozatot. Minél több áldozó sereglik össze ez oltár körül, annál inkább pang a szellemi élet. Óh, ha sok hölgy csak tizedét fordítná is az irodalom pártfogolására azon roppant pénzösszegnek, mit hiúsága oltárán áldozandó fényűzési cikkekre kiad, hol állanánk most a szellemélet terén!

Veszprém társas életét jelenleg nem jellemzem. Hiányait föltártam Balatonfölvideki leveleimben, hibáit éreztetni ostort emelék. A darázs-fészket, melynek fölzaklatott lakói ellenem zúdultak, most érintetlen hagyom, de őrszemmel kísérendem. Visszaéléseit kiállítandom a nyilvánosság színpadára, hogy a titok fátyola alá rejtőzött bűn pellengérré állítása biztosítsa a jó ügy diadalát, teremtsen e nagy részben magyar ajkú városban olly erényt, melynek homlokára föl lehessen tűzni az elismerésnek érdemkoszorúját.

A város tudományos életét a várbani papi seminárium s a cs. k. al-gymnasium képviseli⁴², melyben a kegyesrendű atyák tanítanak, s felekezetességtől ment előadási modorukban keresendő alapoka azon tüneménynek, hogy némelly tehetős reformált urak is ide küldik gyermekeiket költségkímélési tekintetből, s csak miután itt többé nem tanulhatnak, viszik gyermekeiket a pápai főtanodába, mely a hazának s egyháznak olly kitűnő, olly alapos képzettségű tagokat és polgárokat növelt.

Irodalmi tekintetben Veszprém nem sorozható hazánk azon városai közé, melyek a babérért siker reményével pályázhatnának.⁴³ Teremtő s pártfogó erő egyaránt hiányzik. Egy nyomdája van, melynek jelenlegi tulajdonosa: Ramasetter Károly⁴⁴ úr gyors-sajtót hozatott, s ez egy nyomda sem tarthatná

⁴² A papi szemináriumot Padányi Biró Márton 1745-ben szervezte újjá, a piarista gimnáziumot Volkra Ottó János alapította 1711-ben, nyolcosztályos főgimnáziummá 1884-ben vált. VARGA 2009. 623–626., 646–648. A gimnázium történetét feldolgozta: LICHTNECKERT-TÖLCSÉRI 2011.

⁴³ Pap nézőpontjából úgy tűnt, hogy a veszprémi (magyar és német) polgárság teljesítménye a magyar irodalom szempontjából nem elégséges. 1847-ben a város 13846 lakosából 1974 volt német anyanyelvű, a német származású polgárság még nem asszimilálódott, őrizte rendi különállását. A 863 izraelitát héber nyelvűnek tekintették, valójában ők is a német (jiddis) kultúrát képviselték. ROSOS 1848. [2.] A helyzet a következő két nemzedék alatt gyökeresen megváltozott.

⁴⁴ RAMAZETTER KÁROLY (Sümeg, 1822. április 27. – Budapest, 1912 után) veszprémi és pécsi nyomdász. 1843-ban Szilády Károly kecskeméti nyomdásznál volt segéd. 1847–1869 között Veszprém-ben nyomdász, nyomdáját 1871-ben Krausz Ármin vette meg. 1862–1880 között a pécsi Lyceum nyomdát bérelte. 1873-ban a pécsi nyomdászegylet tiszteletbeli elnökévé választotta. 1865–1866-ban ő jelentette meg a megyeszékhely első hetilapját „Veszprém” címmel. BORSY 1957.

fönn magát, ha az egyházi irodalom bajnokai nem adnának lendületet haldokló életének. Közel egy éve, hogy az egyházi irodalom ősz veteránja, Pap István ref. lelkész⁴⁵ – kinek az „Újabbkori ismeretek tárában” kijött életrajza működési körének föltüntetésében fölöttebb hiányos – s Szabó Imre iszkázi plébános⁴⁶ tartják munkával; ha az egyházi írók nem volnának, a nyomdatulajdonos kénytelenítené nyomdáját elárúsítani.⁴⁷

A könyvkereskedés sem olyan, melly kellő arányban volna, nem mondom, hogy Veszprém s vidéke, hanem egyedül Veszprém népességével. A könyvkereskedés nem önálló üzlet, mellékes az s leginkább Georgi s Jádi könyvkötők által űzetik.⁴⁸ A várba vezető domb északi oldalán nyílt vegyeskereskedés tulajdonosa is árul ugyan könyveket, de e könyvek nem a hazai irodalom termékei. Georgi s Jádynál minden magyar könyv kapható. Georgi kölcsönkönyvtárt is nyitott.⁴⁹

Jótékony intézetei közt megemlítenők 1. a *takarékpénztár*, mellynek fő célja: megszorult gazdák segítése, uzsorások körmei közüli kiszabadítása, melly uzsoráskodás Veszprémben is elhatalmazott, s nemcsak a héberek, hanem még a keresztyének által is nagy mértékben űzetett.⁵⁰ 2. Az *árvaház*, melly

39., 50., SZEGLETI 1978. 202–204., KERÉNYI 2000. 61., VARGA 2009. 680–681. Legrészletesebb életrajza a Wikipédián olvasható:

https://hu.wikipedia.org/wiki/Ramazetter_K%C3%A1roly [Letöltés: 2022. szeptember 18.]

⁴⁵ PAP ISTVÁN (Ságvár, 1790. szeptember 24. – Nemesvámos, 1864. július 1.) vámosi református lelkész (1829–1864), a szerző édesapja. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. I. 829.

⁴⁶ SZABÓ IMRE (Békás, 1814. október 10. – Szombathely, 1881. február 28.) felsőiszkázi plébános, 1869-től veszprémi kanonok, 1871-től haláláig szombathelyi püspök. 1861-től Deák-párti programmal négy cikluson át országgyűlési képviselő. VARGA 2014. 940–941.

⁴⁷ Pap művei részben raktáron maradtak, 1866-ban Ramazetter az elhunyt szerző 3 művét kínálta eladásra kedvezményes áron: *Lelkész a koporsónál* (két kötet, 4 forint), *Közönséges és különös egyházi imák köznapiakra* (2 kötet csinosan bekötve, 2 forint) *Templomi szónoklatok* (2 kötet csinosan bekötve, 2 forint 50 krajcár). A hirdetésben kiemelte, hogy mindhárom mű a szerző arcképével van ellátva. – Hirdetmények. = Veszprém (hetilap) 1 (1866) 23. sz. (december 16.) 188.

⁴⁸ GEORGI LAJOS / LUDWIG GEORGI (Berlin, 1815. június 3. – Veszprém, 1872. október 23.) katolikus könyvkötőmester. 1846-ban telepedett le Veszprémbe, 1847-ben vette felségül Bucsó Ignác könyvkötőmester 17 éves Johanna nevű lányát. Halála után az üzletet felesége özvegyi jogon vitte tovább. A budai könyvkötő cég tagja volt. A mesterségben utóda fia, Georgi Károly (Veszprém, 1849. január 25. – Veszprém, 1916. május 24.) lett. – HOGYA 1987. 9–14., HUDI 2001. 108., 253. – Jádi József (1824–1893) református könyvkötőmester volt, munkáit 1847-től kezdve ismerjük. KONCZ 2017. 130.

⁴⁹ Georgi Lajos katolikus könyvkötő kölcsönkönyvtárában 1855-ben 2321 német és magyar nyelvű könyv volt. HOGYA 1987. 12.

⁵⁰ A takarékpénztárat a nemesvámosi születésű Mustos János ügyvéd kezdeményezésére 1845-ben alapították, 1846-ban kezdte meg működését. Mustos 1847-ben a Veszprémi Nemzeti Casinonak is tagja volt. CASINO ÉVKÖNYV 1847. 9., VARGA 2009. 795–796.

Zsolnai Dávid – mint alapító – nevéről *Davidicum*nak nevezetik. Nagy emeletes épület, tágas udvarral, a város legészakibb részében.⁵¹ 3. *Két kórház.* 4. *Deficientia*, vagyis az elaggott r. cath. lelkészek nyugintézete.⁵²

Hajdan Veszprémnek egyeteme is volt⁵³, miből gyaníthatni, hogy a régebbi időkben szellemi tekintetben is nevezetesebb szerepet játszhatott.

Mulató társas élete központját képező helyeit két osztályra különítem. Az első, mellyben a szelleméletnek habár csekély nyoma, de mégis csakugyan látszik, az *úri s polgári* casino képezi.⁵⁴ Az úri casino épülete a nagy piaconi egyetelen – vörös márvány kávázatú – kút átellenében van.⁵⁵ Itt gyűlnek össze a város tekintélyesebb egyéniségei, az úgynevezett *haute volée*.⁵⁶ Ez volna a tudomány, értelmiség, szellemélet központja is. Ez volna azon hely, hol minden jót, minden korszerű indítványt tárt karokkal kellene felölelni s általa a város szelleméletének olly lendületet adni, mellynek üdvös eredményei láttára büszkén mondhatnák a tagok: „Ez az én munkám.” Büszkeségen nem a gög, hanem a nemes tett érzete s tudatából származó büszkeséget értem, mert míg az – mint kevélység – véték, addig ez – mint jutalmazó önértzet s öntudat jóra buzdító hatalma – magasztos erény. A polgári casino tagjait a középrend egyéniségei képezik, s a ref. templom alatt terülő völgyben, Rothfischer⁵⁷ vendéglős szállodájában gyülekeznek össze. Milly nagy még Veszprémbe a casti elkülönözöttség, tanúsítja az is, hogy e két casinó még korunkban sem bírt összeolvadni, az aristocratiát képviselő úri casinó a képviselt középrendet maig sem emelé még

⁵¹ A Davidikum nevű katolikus árvaházat 1809-ben kelt végrendeletével Zsolnai Dávid veszprémi kanonok alapította. Az épület 1826–1828 között épült Hild József tervei szerint, 1873-tól az 1948-as államosításig fiúinternátusként működött. FRANCICS 2001. 18., VARGA 2009. 155–156.

⁵² A jótékony intézeteket Fényes Elek is felsorolta: FÉNYES 1851. II. 297.

⁵³ Veszprémnek a középkorban csak káptalani (székesegyházi) iskolája volt, amely papokat képzett. Az 1276. évi adománylevél értelmében a hét szabad művészet mellett jogot is tanítottak benne. Solymosi László szerint „Az oklevél magasztaló szavai alapján szoktak – indokolatlanul – Veszprémbe főiskola v. egyetem 13. sz.-i létezésére következtetni.” KRISTÓ 1990. 727.

⁵⁴ Az úri kaszinó már 1833-ban működött, iratai nem maradtak fenn. HUDI 2009. 198. A Veszprémi Polgári Casinót 1842-ben alapították. HUDI 1987. 456. Fényes Elek a két kaszinót nem említette. FÉNYES 1851. II. 296–297.

⁵⁵ A piaci kutat a várból levezetett vízvezeték táplálta, a vörös márvány víztartóból 4 ágra lövellte ki a vizet. FÉNYES 1851. II. 297.

⁵⁶ *haute volée* (francia) = előkelő társaság

⁵⁷ Rothfischer Antal vendéglős a Hosszú (a későbbi Jókai) utcában, a vár nyugati oldalában. A városi lakosok ebédellátását is biztosította. 1853-ban Francics Károly borbélymester is tőle hozatta az ebédjüket. Havi 8 ezüst forintért napi 4 tál ételt biztosított, amely beosztással két személynek vacsorára is elég volt. Rothfischerné jó szakácsnő hírében állt. FRANCICS 1973. 301., 232., 334.,

föl magához. Úgy állnak egymástól elkülönítve, mint fő szív és a szív fő nélkül, holott csak a kettő együttsége képes alkotni tökéletes egységet.

Fölöttébb csalódnék, ki azt hinné, hogy Veszprémben az úri kaszinó fönnállhatása a város összes úri s művelt osztályának pártfogolása által biztosítottatik, ki elhitelné magával, hogy az itteni összejövetelek fő céljául az irodalom pártfogolása, s így általa a nemzet szelleméletének közvetett emelése volna kitűzve. – Miért is volna akkor Veszprém magyar város, ha 13000 főnyi lakosság úri s művelt osztályában nem találkozónék kivétel?!⁵⁸ ...ha nem találkozónék egyéniség, ki hideg közömbösséggel vonul vissza a taggá levéséből, ki olvasni, ha ingyen jutna hozzá, sem szeret, nemhogy még pénzt adjon érte! ...ha nem találkozónék olly egyéniség, ki taggá lesz ugyan, de csak azért, hogy legyen hol társalognia s többekkeli összejövetelben szórakozást keresnie anélkül, hogy a szellemélet emelésére csak legkisebbet is lendítene, s az irodalom pártfogolására nem mondom, hogy másokat buzdítana, hanem csak maga is fölbuzdulna! A tagok többsége dicséretet érdemel mégis, mert e kaszinóban lapirodalmunk ha nem is tökéletesen, de nagy részben képviselve van. S mi több, e lapok egyes számai, főleg azok, melyekben a társadalmi visszaélések ostorozvák, olly kitüntetésben részesülnek, hogy beférkőznek olly magyar úri házakhoz is, hova eddig magyar lap még nem volt szerencsés bejuthatni... olly magyar úri házakhoz, hol a női termeket különféle Modejournalok, Musterzeitungok⁵⁹ s a pipázószobát Wanderer s Ostdeutsche Post⁶⁰ lépék el, míg a magyar lapirodalmat képviselő Hölgyfutár, Divatcsarnok, Délibáb, Családi Lapok, Pesti napló s Budapesti hírlap tökéletesen számúzve valának... s látván az illy urak a hozzájuk akarattuk ellenére beférkőzött magyar lapban a kipellengérezett visszaélést, mellyre az el nem fojtható éber lélekismeret ezt kiáltja: mea culpa, mea culpa!⁶¹... ahelyett, hogy magukba térnének, a magyar irodalmat fölkarolni, hibáiktól szabadulni igyekeznének, lábbal tiporják a lapot, s a székenköre

⁵⁸ Fényes Elek statisztikus szerint az utazás előtt pár évvel Veszprémnek 12863 lakosa volt. FÉNYES 1851. II. 297.

⁵⁹ divatlapok és mintaújságok (német)

⁶⁰ A *Der Wanderer* (1814–1873) a legolvasottabb szépirodalmi és szórakoztató jellegű bécsi napilapok közé tartozott, Magyarországról is rendszeresen közölt (jobbára más hírlapokból átvett) írásokat. – Joseph Ritter von Seyfried (1780–1849), majd 1844-től Ferdinand nevű fia (megh. 1865) szerkesztette. 1836-ig naponta, 1849-ig hetente hatszor, ezt követően pedig naponta kétszer jelent meg. Vö. RÓZSA 1991. 62–87. – Az *Ost-deutsche Post* bécsi napilap, K. Gerold kiadásában (1848–1866) jelent meg.

⁶¹ mea culpa (latin) = az én vétkem

állított társadalmi visszaélés valódiságát éppen ez által legfényesebben igazolják. A kaszinó tagjaira vonatkozólag szükségesnek látom megjegyezni, hogy illy botrányos jelenetek nem náluk történnek, mert hisz ők a lapot a kaszinóban olvassák, s csupa tiszteletből, irodalom iránti részvétre buzdítani akarás szándokából küldik el azon urakhoz, kik közül némelyeknél illy jelenetek történvén, látszik, hogy szellemi műveltségök hőmérője a fagypontra is alol mutat.

A polgári kasino, melly jelenleg Rothfischert odahagyva, gyűlpontjául a nagy piacon Kapuvári házban⁶² levő kávéházat választá, érdektelen a magyar irodalom iránt, úgyszólván csak politikai lapot járat, s e téren is inkább német, mint magyar lapokkal találkozunk szállodája olvasóasztalain.⁶³ A két kasino egygyé olvadása márcsak azért is óhajtható, hogy a polgári kasino tagjaiban szélesbítették a kör, melly a magyar irodalmat pártoló egyéniségek által képezetik.

A mulatóhelyek második osztályát érzéki élvezek s szórakozás tanyái képezik. Ide számítandók a nagy piac nyugoti során nyitott kávéház tekeasztala s tekehőseivel, mellyben kitűnni nagyobb bravour, mint a nemzeti szelleméletet nem mondom kincsekkel gazdagítani, hanem csak folytonos fejlődésében pártfogolni. Főltalálható itt minden elem, mit a „Magyar nábob”-féle fiatal óriások klubjában főltalálhatni. Itt s a kaszinóban alkotják a különféle élvezek, társas mulatságok, kirándulások, férfi-soiréek⁶⁴, táncvigalmak alapterveit, s a szellemélet hasonlít a tanodai intézet olly ügyéhez, melly után rendesen ez van írva: Silet! (hallgat).

A férfi-soiréek – főleg téli évszakban – az ifjúság zajos s tetemes költségbe kerülő mulatságait képezik. E soiréeket – a tény észtanából kiindulva – bizton lehetne magyarul dorbézolási estélyeknek nevezni. Illy estélyek tartására a fiatalság körében pajtássági társulatok alakulnak, s a társulati tagok megállapított sorozat szerint kötelezvék egymás után estélyeket adni, mellyre minden tag hivatalos, s mellyben fő érdem az inni tudás! Valóban szomorú tünemények

⁶² Az ún. Kapuvári-ház a Babócsay téren, a mai Szabadság tér 4. szám alatti egyemeletes épület, Kapuváry Antal kanonok háza, később Hunkár-ház, 1885-től Városháza. Földszintjén órászület és kávéház, az emeleten a polgári kaszinó működött. VARGA 2009. 388–389.

⁶³ A németül is tudó Francsics Károly borbélymester sem volt elégedett a kulturális kínálattal. 1860. december 30-án, vasárnap a következőket írta naplójába: „Délután betértem az úgynevezett Kapuvári-házba, a Polgári Casinóba, hol nem találván magamnak időtöltést, hazajöttem.” FRANCICS 1973. 419.

⁶⁴ soirée (francia) = est, estély

az illy estélyek a nemzetek életében, mert a nemzet valódi ereje, a fiatalság elkorcsulását tanúsítják.

Róma világhódító bajnokai 30 éves korukig nem ízlelének semmi szeszes italt, csak mikor már a test tökéletesen kifejtve, az erők törhetlenné edzve válnak, akkor engedtetett meg nekik a borital. S a mostani nemzedék már 18–20 éves korában olly társulatokat alakít, hol a testi s lelki erők kiképzése s hatásra képessé tétele helyett azok mesterséges elcsenevészítése, minden szépre, jóra és nemesre fogékonytalanná tétele tüzeték ki célul. Theaivással kezdődik az estély, ezt követik mindenféle szeszes italok a legtarkább csoportozatban, bezárja a rummal bőven elegyített puncs, s nem ritkán a tiszta rum. A természet által kimutatott határok közt megállapodni nem szabad, ennek jogai lábbal tapodtatnak, hol a megelégedés hirdeti az „eddig s ne tovább!”-at, ott föllép az erőszak, kezdődnek az úgynevezett *reparálás*-ok, a különben is elkábult, öntudatot vesztett torkán kábító rum töltetik le, hogy végképp ki legyen oltva az öntudatnak világa, leverve a test fejlődő s a lélek magasra törő ereje. Illy estély gyakran 40–60 forintba kerül, s ha az estélytartó érdemes (!) tag urak valamellyike aláírásra hívatik föl, legyen bár az előfizetés tárgya a legremekebb mű, legyen bár szerzője a hon legkitűnőbb irodalmi egyénisége, s az előfizetési ár bármi csekély, sokallni fogja az aláírási díjt az, ki az estély roppant költségét sokallni feledé! Lelke képzésére nincsenek fillérei, s szellemélete meggyilkolására, testi s lelki erői eltompítására százai, ezrei vannak! Illy egyének által rendezvők a veszprémi férfi-soiréék, vagy helyesebb néven nevezve: dorbézolási estélyek. Csak az szolgálhat némi vigasztalásul, hogy *illyenek kevesen vannak*, és folyvást mindinkább gyérülnek.

Az érzéki élvek másik fő központja a *Wiesler kert*.⁶⁵ Ezt a tulajdonos leleményes s ügyesen számító esze Veszprém édenkertjévé úgy varázslá át, hogy az érzékingerlő s szemkápráztató gyönyör hasznossal lőn párosítva. A kert közepén szökőkút ugró vizében törnek meg a nap aranysugárai, s a kút körül szomorúfüzek lehajló ágai csüngenek alá, mintha a remény sírhalmára borulva elvesztett kedvesért búslakodnának. Az út mellékei mégcsak most növekedő fákkal ültetvők be. Növeli e mulatóhely érdekességét a regényes *Fejes-völgy*,

⁶⁵ Vizler János fürdőháza és szórakozóhelye a Fejesvölgyben, a Séd patak mentén feküdt. Vizler építómester 1843. húsvéthétfőn nyitotta meg 7 szobás fürdőházát és a hozzá tartozó fürdőhelyiséget, amit szökőkút díszített. VÉGHÉLYI 1886. 204., FRANCICS 2001. 142. Az építómester az 1860-as évek közepére eladósodott, teljesen csődbe ment. A csődeljárás során 1866 őszén veszprémi 260. számú, 6000 osztrák forint értékű házát is elárverezték. Árverési hirdetmény. = Veszprém 1 (1866) 11. sz. (szeptember 9.) 88.

mellynek ölében fekszik. Míg a vendégek ellátásáról Maller János gondoskodott, addig csinos fonott fakarszékek voltak a kert több részeiben elhelyezve, s mióta Wiesler vevé át a kezelést, ezek helyét egyszerű faasztalok s hosszú fapadok pótolják; hisszük azonban, hogy Wieslernek Szekrényessiéhez hasonló vállalkozó szelleme a jövő nyári szak alkalmával itt megjelenő úri vendégek ízlését kielégítő ülő s étkezőhelyekről fog gondoskodni, s ezt annyival inkább hisszük, mert Veszprém szegény mulatóhelyekben, s hogy a nyári összjevet főpontjául e kert választassék, áldozni kell tulajdonosának az itt étkező s fürdő vendégek kényelmeért. A *fürdőházak*, melyekbe a víz csap segélyével eresztetik a Séd-folyamból, szinte lehetnének kényelmesbek. Veszprém minden osztálya képviselve van az itt összegyülekező vendégkoszorúban, s a családi származatra oly sokat adó cast-szellemet levetkőzni nem bíró úri házak némelly férfi tagjait néha láthatni bizalmas társalgásban oly hölgyekkel, kik sokkal alrendűbb családból származtak, hogysen mint a *chere mama* e társalgást látva azt ne mondaná: *fi donc!*⁶⁶

Jelentéktelenebb mulatóhelyek a *Betekints*, közel a pápai úthoz, nagy emeletes ház, gyönyörű s fákkal beültetett kert közepén.⁶⁷ Nyáron igen kellemes e hely. A nagy fák hűs árnya alatt fa- s az épület előtt szalmakanapék vannak ízletes rendezéssel elhelyezve az étkezni s pihenni vágyók kényelme betöltésére s kielégítésére. Kár, hogy a belvárostól igen messze esik, bár e fárasztó távolság sem képes az ideseregüléshez szokott társaskör tagjait honmaradásra bírni. Az úri rend több tagjai itt szoktak nagyszerű maialisokat – tavaszi ünnepélyeket – tartani.

Ami Bécsben a Joseph, Wieden, Alster stb. külvárosokra nézve Ó és Új Pacsirtamező (Neu- und Alt-Lerchenfeld), az – csakhogy kicsiny másolatban – Veszprémre nézve a Wiesler-kert és Betekints: társalgási, szórakozási, kirándulási s étkezési hely. Kár, hogy tulajdonosai lapot nem járatnak, s így az érzéki élvezettel szellemi nem párosítanak. A lapolvashatás tetemesen fogná szaporítani a vendégek számát. Pacsirtamezőn a vendégek vágyai e részben is kielégítvők, s óhajtni lehet, hogy a birodalmi főváros vonalain kívül eső mulatóhelyek bérlőinek példáját a mi mulatóhelyeink bérlői e tekintetben is mielőbb kövessék.

⁶⁶ *chere mama* (francia) = kedves mama, *fi donc* (francia) = piha! (nemtetszés kifejezése)

⁶⁷ Betekints csárda a Séd völgyében, a patak bal partján. 1794-ben épült későbarokk stílusban, 1980-ban több évtizedes szünet nyitották meg újra. 1997 óta Betekints Hotel és Étterem néven működik, ma Betekints Wellnes és Konferencia Hotel, 2023-ban szálloda része 15 szobával bővül. BALASSA-KRALOVÁNSZKY 1983. 132., továbbá a hotel honlapja és helyszíni szemle alapján.

Nevezetes a *Lebuj* is.⁶⁸ Dacára, hogy ez a mesterlegények gyűlhelye, kik a „blau Montag”-ot⁶⁹ itt szokták megtartani, az úrfiakat is ki-ki csalja ide a kalandszomjas lélek, s az égető szomjat úgy oltják el gyakran az izmos mesterlegények, hogy az érdekeltek az eloltás jeleit gyakran hétszámra is hordozzák hátukon. Legjobb sört az úgynevezett *Zsidócsárdában* árulnak.⁷⁰

Megtekintést érdemlő helyek még 1. *püspöki kert*⁷¹, piacról a Nagy-Vázson felé vivő úton „Stingl” vendégfogadó mellett. Szombaton s vasárnap van csak nyitva, ekkor is az urak számára. A közrend s szegényebb osztály csak fizetés mellett gyönyörködhetik a mesterként szépség szemlélésében, mely mesterkéntséggel a természet egyszerűen bájló s éppen ez által ígész kellemét igyekszik az emberész fölűlmúlni. 2. *Pap Gábor kert* – a vár északkeleti része alatt terülő völgyben, regényes helyen Pap Gábor, volt Veszprém megyei ügyész által teremtvén.⁷² Angolkertek mintájára van ügyesen és szakértőleg rendezve, s kicsinben minden fölthalálható itt, mi bármely nagy úri kertnek díszére válhatnék. E kert jelenleg Szakács család birtoka. 3. *Márkus kert*⁷³, mely nagyszerűségében a püspökkerttel versenyez. E kert Márkusné ömértósága tulajdona, s mint magánbirtok, egyedül a választottak számára áll nyitva, hol a fényes ebédeket s estélyeket adó háziasszonyság gyakran szok[ott] vendégei

⁶⁸ Lebuj nevű kocsmá a Séd völgyében.

⁶⁹ blau Montag, kék hétfő; régi céhes szokás, hogy hétfőn a mesterek és legények munkaszüneti napot tartottak.

⁷⁰ A zsidó csárda is a Séd völgyében volt, a város lakosai gyakran kirándultak ide. Télen, farsang idején kedvenc szórakozásuk volt, hogy szánkót fogadtak és kihajtottak a csárdáig. FRANCISICS 1973. 365.

⁷¹ A Püspökkertet Padányi Biró Márton püspök (1745–1762) alakította ki. A Belső Püspökkert a mai Színházkert, a Külső Püspökkert a mai Pannon Egyetem helyén állt. MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka: Püspökkert. Veszprém, 2015. 14–57.

⁷² Pap (Papp) Gábor Veszprém vármegyei ügyész nevét a veszprémi életrajzi lexikonok nem ismerik. SZIKLAY 1941., VARGA 2009. 1827-ben Veszprém vármegye becsületbeli ügyviselőjeként vett részt a vármegyei tisztújításon. 1839-ben Sebestyén Gábor főügyész mellett első alügyészként dolgozott. 1849-ben a Veszprém Vármegyei Állandó Bizottmány (megyegyűlés) tagja volt. 1849. június 18-án a vármegyei rögtönítélő bíróság tagjává választották. Ezután ügyvédi praxist folytatott. A veszprémi református kereszteleési anyakönyv szerint Papp Gábor ügyvéd 1850. július 3-án Gaál Lajos ügyvéd és Orosz Eszter Lajos fiának egyik keresztapja volt. HUNKÁR 2004. 139., 153., 237., 240., a Veszprémi Református Egyházközség kereszteleési anyakönyve, 1850.

⁷³ Márkus-kert az Eőri Márkus család tulajdonában volt. MÁRKUS JÓZSEF (Veszprém, 1763. március 16. – Veszprém, 1834. március 10.) cs. kir. katonatiszt, 1813-ban obesteri (ezredeskapitányi) rangban ment nyugdíjba és Veszprémbe telepedett le. VARGA 2009. 523. Rokona lehetett Márkus Ignác vármegyei tisztviselő, aki kutatásaink szerint 1790-től aljegyző, 1793-tól főjegyző, 1798-ban és 1804-ben is újraválasztották. 1810-ben már Bezerédy Györgyöt választották a helyébe. HUNKÁR 2004. 37.

mulattatására kedvező időszakban szórakoztató kedvtöltéseket s mulatságokat rögtönözni.

Veszprém mulatóhelyei közé sorzandók még a környék regényesb tájai, hova tavasz nyíltától késő ősziig egyik kirándulás, sétautazás a másikat éri.

Érdekes kirándulási helyek:

1. *Csatár*, Veszprémtől északnyugatra fekvő domb.⁷⁴ Hajdan a várost ostromló seregnek nevezetes támadáspontja lehetett, s hihetőleg innét nyeré harcias nevét. Jelenleg szőlőtőkkel van beültetve, sok szép épület díszesíti, de nem annyira boráról, mint sok s nemes gyümölcsről nevezetes. Mint búcsújáró hely is nevezetes, sok búcsústól látogattatik újhoid vasárnapon.⁷⁵ A búcsúsok számára épített kápolna, hova messze vidék zarándokai is eljönnek, megnézést érdemel.

2. *Sas-hegy*, Fejes-völgytől északra. Gyönyörű a táj, melly a Sas-hegy s Fejes-völgy közt terül, s e táj sétautazói előtt a vidék szebbnél szebb panorámái merülvén fel, nem csuda, hogy a Sas-hegyrei kirándulások olly gyakoriak, hogy sétautazókból egész karavánok alakulnak. Mint Csatár, úgy Sas-hegy is részben szőlőtőkkel van beültetve, de az ég alj kedvezőtlenlése miatt fürtei ritkán érnek meg, gyümölcse is későbbben érik, mint Veszprém bármely vidékén, bár az is tagadhatatlan, hogy az itt termő bor – szinte mint a pápai – 10–15 évig tartva a legkedvesebb zamatú borok közé sorozható.

3. *Táborállás*, a pápai s fehérvári országutak közti térségen, kádártai téglavető közelében. Pompás látvány terül el itt a természet kellemeiben bánkódó lélek előtt. Közel hozzá a regényes *Aranyoskúti-völgy*, melly szépségre Fejes-völgygel versenyez. Előtte a város legszebb, legigézőbb rajza. Északról a rengeteg Bakony. Nyugotról Rátóth, Kádárta festői csoportozata. Hadjáratok korszakában a várost ostromló sereg itt üte föl táborát, innét intézé fő támadásait a vár ellen, mellyre a várbeliek a várhegytől északra fekvő s még most is négy-szögű kövekkel megrakva levő Benedek-hegyeni kiszegzett ágyúik kartács- s golyózáporával feleltek. Az úrnapi üdvölvések még most is Benedek-hegyen mennek végbe. Nevezetes e hegy őskolostora romjairól is, mellyről a babonás nép azt hívé, hogy a hozzá gyalog fölmászott köszvényes e romokra ülés, sőt csak pusztá érintésök által is meggyógyul. A romokból alkotó idő elenyészte e

⁷⁴ Csatár a Veszprém–Városlőd felé vezető főút mentén fekszik, a város szőlőhegye volt, artikulusai 1733-ban készültek. 1857-ben 35 birtokos kezén volt, területén 63 épület állt. VARGA 2009. 121–122.

⁷⁵ A Szent kereszt kápolna volt a búcsújárás célpontja, a kápolnát püspöki engedéllyel az ott élő Nerbt Hilarius remete építtette 1767-ben. VARGA 2009. 122.

romokat, s a tenyészet eleven életerejével voná be, s az ismeretlen átutazó megállva az elenyészett romok fölött, nem is gondolja, hogy az élet, melly előtte az őshegy tetején virul, romok fölött tenyész, s a hajdankor büszke épületének összeroskadtt omladványait, a közelmúltnak romemlékeit fedezi. Míg Veszprém vára erősített védhely volt, e várnak a Benedek-hegy egyik jelentékeny külérősségét képezé.

Aestheticai tekintetben folyvást halad a város előre. Házai szépülnek, a földszinti lakokat lassankint emeletre veszik, s az újabb építkezésnél csínra, arányszerűsége nagy gond fordíttatik. A várost kivilágítandók már tavál lámpabált rendeztek, s hisszük, hogy az idei farsangban is rendezendnek, a tőke kamatából kerül annyi világosság, hogy fényénél kereshetjük a világosságot, s főleg esős időben kikerülhetjük a sarat, melly a legnagyobb aestheticaitlanságban folyik a város rossz kövezetű s kikövezetlen utcáin.

Mint minden városban, hol az érzékiség a szellem, a gyomor a fő felett diadalt vívott ki: Veszprémbe is sok vendéglő van.⁷⁶ Fehérvárról jövők számára ott van Fric vendégfogadója. Pápa környékét Rothfischer, Nagy-Vázsonyét Izer (előbb Kurz) s Stingl, Zala-Egerszeghét Farbinger (előbb Szakács) vendéglőjének nyílt kapui várják, hol enni és inni lehet, csak pénz legyen, s még annyira nem haladt a civilizatio, hogy a vendéget a csak ebédlésre nyitott szobáért is megfizettessék, mi R.-Komáromban már gyakorlatban van.

Leánynöveldeje még jelenleg sincs Veszprémnek⁷⁷, s e hiány fölöttébb érezhető, de azért az űr, mit e növelde hiánya okoz, még jelenleg sincs betöltve, sőt még csak előkészületek sem tétetvék betöltésére. Az úri hölgyeket a szigorú etiquette szabályaira a mama tanítja.

Az anyai növelés ferdeségeit simítás helyett növelék a magán növelőnk, kik kisvárosi úri házakhoz rendesen ollyankor nyerhetők meg, mikor már a fővárosi haute volée folytonosan növekvő igényeinek meg nem felelhetvén, a fő-fő családok kegyéből kiestek. Nagy házakból jövén kisebb házakhoz, magassabb körből szállván le kisebb körökbe, hoznak magokkal olly magas vágyakat, mellyek eszélyesen csak fensőbb körökben elégíthetők ki, s e vágyakat csakhamar átültetik növendékeik fogékony keblébe, úgyhogy még a növelés hatása

⁷⁶ A következőkben arra céloz, hogy bármely irányból érkezett Veszprémbe az utazó, azonnal vendéglőbe botlott.

⁷⁷ Az első nőnevelőt, az Angolkisasszonyok Sancta Maria Intézetét Ranolder János veszprémi püspök alapította meg, 1860 októberében nyílt meg és az 1948-as államosításig működött. Az elemi iskola mellé négyosztályos később polgárit és tanítónőképzőt, női felsőkereskedelmi iskolát is szerveztek. VARGA 2009. 24.

észre sem vehető a növendég szelleméletén, mikor a szívrei vágyköltő hatását az apák apadó zsebe szembetűnőleg érezi. Képzés helyett előlik a szív eredeti jó érzelmeit, az erkölcsiség alapelvei helyett kielégíthetlen vágyakat gyökereztetnek meg benne, melyek hanyatt-homlok ragadják az örvény felé, hova anyagi jóléte előbb-utóbb temetkezni fog. Az illy nevelőnők elsajátítván a fensőbb körök tónját, rendesen dominálnak a család fölött, melly megnyerhetőséket szerencsének (!) tekintheti, s ha néha a papa kifakad, ha harcot kezd a nevelési modor ellen, ha a jövedelméhez arányítva túlságos kiadásokat tűrni nem akarja, akkor fölfordul a ház! A mama durcásan támad az eszélyes férjre: „mért is van akkor a lány, ha rangjához illő nevelést (?) nem adhatunk neki? Akkor jobb, hogy ne is legyen!” A növendék lány sírva kéri atyját: „ne hagyjon kedves papa elmaradni a világtól, lássa, a többiek mind illy nevelésben részesülnek, ha elmaradok tőlök, csúfjak leszek barátnőimnek, meg nem is tartanak velem, akkor pedig jobb, ha meghalok!” S a kedves kis leány betanított sírását olly szívrehatóan tudja folytatni, hogy kőszív is érezni tanulhat melódiája alatt, nemhogy egy apai szív jégkérge föl ne olvadna! S mert a növelőnő is közbe-mordul: „Miért is hozatott uraságod növelőnőt, ha a növelést maga akarja dirigálni? Ám tessék, folytassa úgy, amint jónak látja, de én, ki X gróf, Z herceg sat.[öbbi] lányait növelém, az úr házánál másodrangú szerepet sohasem fogok játszani!?” S illy imposant, szívreható s ijesztő okok előtt hányadik férj nem vonul meggyőzve vissza!? S az első megnyert nő-diadal után vajmi nehéz a férjnek újabb támadást siker reményével kockáztatni. Másik vészes oldala az illy házi növelésnek az, hogy a növelőnők rendesen idegen nemzetbeliek szoktak lenni, kik az úrhölgyeket elkülföldiesítik, szívökbe nemcsak semmi honleányi érzetet nem gyökereztetnek, hanem ami kevés volna, még azt is kiirtják.

Ha a nők nevelése el van tévesztve, e tévesztett nevelés kártékony hatását egész időszak érzendi, mellyben ti. e ferde irányt nyert nők, mint házastársak férjeikre, mint anyák s így első nevelők, gyermekök szívére s lelkére hatnak – amott azon varázshatalommal, mi a nőknak férjek ellenében győzelembiztosító kizárólagos talismánja, itt azon rokonszeny hatalmával, mi a fejlődő gyermeket inkább az engedékeny anyához, mint a szigorú s önmagával következetes apához csatolja. Vészes a házi nevelés azért is, mert a nő ez által kiragadtatik mintegy az életből, pedig fő képző az élet, melly ezer meg ezer oldalról érintvén a zajába vegyülő hölgy szívét és lelkét, azt nehéz esetekben találékonnyá teszi, míg a háznál nevelt hölgy súlyos s előtte ismeretlen körülmények közt tehetetlensége érzetében összerogyik.

Nélkülözhetlen szükség eszerint Veszprémre nézve olly leánynövelde fölállítása, hol alapos képzettségű, szakavatott hölgyek szívét és lelkét jó irányban képezzék, szelleme erőit s erkölcsi érzelmeit helyesen fejlesszék a vezényletök alá bízott fiatal nő-nemzedéknek. Fő célul tűzessék ki a nőkre nézve is nélkülözhetlen tantárgyak rövid s könnyen érthető kivonatbani sajátítása, női munkák tanítása, a hiúság, dőlyf, önhittség tökéletes kiirtása, s helyette az általános emberbecsülés, sorsávali megelégedés szent érzelmének meggyökereztetése, a csak anyagi jóllét romjain tenyésző túlságos vágyak vétkes voltának beláttatása, jó gazdaasszonnyá, takarékos házi nővé, irodalmat pártfogoló honleányai nevelés.

Veszprémben a káptalant, melly jószág előrkítésekori bevallások alkalmával olly nevezetes s egyedüli hiteleshely volt, mint szinte a püspökséget is Sz. István király alapítá azon vitézség emlékére, hogy Kwpan (Kupa) pogány lázadó hadait Veszprém lakosai mindaddig fönntarták, ostromait hősiessen visszaverék, míg a lázadók ellen Esztergom környékéről megindított királyi hadak vezérei: Hunt és Pázmán nemcsak a várost menték föl az ostrom alól, hanem a lázadó hadat is legyőzték. Ekkor lett a város királynői lakássá is.⁷⁸

Az önmagában meghasonlott haza hadjáratos korszakában, a szomorú emlékü török háborúk alatt többször adá Veszprém fényes bizonyítékát hősiességének, s az általa törvényesnek ismert fejedelmi ház iránti tette s áldozatra kész ragaszkodásának. 1563-ik évben a szorongatott Palotát is Veszprém menté föl a török ostrom alól, szétvervén a város körül táborzott oszmánokat. Nem hagyák érintetlen a vallási viszályok sem, s az érte vívott csatákban a küzdő felek – köztök egy prot. hadosztály Batthyány vezénylete alatt – Veszprém vidékén is száguldának. Érzé a török nyomó igáját s a tatárpusztítás sanyarait.

E hadjáratos időben nyerheték mostani elnevezésöket⁷⁹ a *Csatár-hegy*, hol kisszerű csatározások lehettek. *Fejes-völgy*, hihetőleg a sok levágott főtől, *Buhin-völgy*, mellyről az anekdóta azt tartja, hogy ott Veszprém fenyegetettsége szakában német ajkú ór volt fölállítva, ki minden mellette elmenőtől azt kérdezé: Wohin? s ebből lett a magyar *Buhin völgye* elnevezés. *Táborállás*, hol a fő tábor állomáshelye lehetett. *Aranyoskúti-völgy* a gazdag ragadománytól, mit a megfutamlott ellentábor e völgyben s környékén hagyott, bár e regényes hely

⁷⁸ István nagyfejedelem (a későbbi király) 997-ben Veszprém térségében győzte le a lázadó pogányokat, Koppány hadát. VARGA 2009. 437–438. Pap Gábor a történeti események leírását itt és a következőkben Fényes lexikonából is vehette. FÉNYES 1851. II. 296–297.

⁷⁹ A helyneveket itt is a néphagyomány alapján magyarázza. Csatainak nincs köze a csatározásokhoz: a pajzskészítők faluja volt az Árpád-korban. VARGA 2009. 121.

tüñférszépsegtől is veheté nevezetét. *Vitéz-kút*, mellyből az ellenűzésben kifáradt bajnokok szomjukat oltandók ittak, s melly jelenleg egészen betemetve van. Mások szerint egy bajnok vitéz hősi ellenállás után esett le a kút mellett, s ez esemény emlékére nevezék el a kút Vitéz-kútnak, s ez valószínűbb, mert ez ellenkező esetben célszerűbb volna a „Vitézek kútja” elnevezés.

Veszprém történeti emlékei s hajdanra emlékeztető elnevezései fölött me-rengék, mikor a vigyázótorony trombitása s délimára kondult harangok érc-nyelvei tudaták, hogy vissza kell sietnem Fric vendéglőbe, honnét rövid étkezés után Palota felé valánk indulandók.

Rövid étkezés után megindulánk, s a városból kiérve még egyszer visszate-kinték, hogy lássam azon meglepő panorámát, mit a hegyvölgyön fekvő Vesz-prém s különösen a vár nyújt a fehérvár, Zirc s Kenese felől jövő utasoknak. Nehány perc alatt azon pontnál valánk, hol a zirc-győri s palotai útvonalok különválnak.

Mint sötét óriás, úgy terült előttünk nyugat s kelet közt útvonalunktól északra a rengeteg Bakony s a mogorva hegylánc kiáltó ellentétéként délre a Bakonytól Kádárta⁸⁰ és Ráthód⁸¹, veszprém–zirici útvonalba eső helységek há-zai fehérlének. (Mellékesen megjegyzem, hogy Veszprém leírásánál a táborál-lási panoráma rajza hibás, mert Rátót s Kádárta festői csoportozata a Táborál-lástól keletre, nem pedig – mint ott hibásan írva volt – nyugotra van. – P. G.)

Sajátságos a népmonda, mely e két helység név-eredetére vonatkozólag ke-ring a vidéken. E monda szerint a vidék szeszélyes földesura az őshajdanban jobbágysai egyikének fényes ígéretet tőn, hogy a Veszprém s Rátót közt terülő földbirtokot örökjoggal neki s maradékainak adja, ha egy kádat bizonyos meg-határozott pontig pihenés nélkül elviend. Hol jelenleg Rátót fekszik, ott tolták föl a kádat vállára, innét származott *Rátolt*, de a kijelölt pontig nem viheté el, mert már ott, hol jelenleg Kádárta terül, megszakadt, s minthogy a *kád itt árta meg*, a hely örök emlékeül Kádárta nevet nyert, s a földesúr mindkét helyen falut telepített. E népmondának történeti alapja nem levén, hitelesnek nem

⁸⁰ Kádárta község a veszprémi káptalan uradalmának része, 1384-ben említi az első oklevél. 1857-ben 811 lakosa volt. ILA-KOVACSICS 1964. 210–211. A falu nevének nincs megnyugtató magyarázata.

⁸¹ Rátót (Gyulaírást) magyar-német község, birtokosa az újkorban a veszprémi káptalan és a premontrei prépostság. 1857-ben 1639 lakosa volt. Nevét a falu birtokosáról, a Rátót nemzet-ségről, a Rátót nembéli Gyuláról, 1219–1221 közötti királyi udvarbíróról vette. ILA-KOVACSICS 1964. 193–194. A község történetét megírta: SZÖLLŐSI 1995.

nevezhető. Sokkal hihetőbb az a nézet, hogy Veszprém környéke, úgyszintre Sz.-Király-Szabadi s Kádárta közt terülő térség hajdan roppant erdőség volt, s ott, hol jelenleg Kádárta van, a magyarok bejövetelekor tó lehetett, mely körül – az erdő közel levén – kádárok (pintérek) telepedtek meg, s innét eredhetett a *Kádárok tava*, később *Kádár tava* s utóbb a jelenlegi *Kádár-ta* elnevezés.

Az érintett vidékek erdővel borítottságát igazolja azon körülmény, hogy az északra fekvő Bakony hegyláncolatától dél felé húzódva, különösen Balaton melléke s a tőle északra fekvő helységek közt most is jelentékeny erdőségek vannak, melyek a Balaton-fölvidéki szőlőkoszorús hegyláncolat északi oldalán kezdődve Alsó-Eörsztől Felső-Eörsig, Lovas, Palaznak, Kövesd s Arács hegyei éjszaki részétől Fáészig, Hidegkutig, Füredtől Tóth-Vázsonyig stb. terjednek, mely erdőségek mind a Bakony egyes szakadékai lehettek, s velei kapcsolatukat csak a gazdasági tér növelésére törekvő emberi ész, emberi szorgalom irtó hatalma szakítá meg. Igazolja e nézetet azon tapasztalati igazság is, hogy már Felső-Eörsnél, hol éjszakra s így a Bakony felé hajlik a Balaton-melléki út, bár e hely a Balatontól nincs fél óra járásnyira, 1 fokkal mindig hidegebb, zordobb idő van télen, mint a közvetlenül Balatonra dülő helységekben, mi ismét azt tanúsítja, hogy Felső-Eörs s a vele egy vonalban eső vidékek, p. o. Sz.-K.-Szabadi⁸², Fáész a Bakony zord égaljához tartoznak, s Kádárta annyival inkább, mert ez a Bakonyhoz közelebb levén, az erősnének határai kinyúlása nagyon valószínű.

Rátót helység nevét Ráthód (Mások szerint Ráthold földesúrtól, kitől származott később a híres Gyulafi nemzetség.) nevű földesurától nyeré, kiről – mint földesúrról – a helvét hitvallásnak anyakönyvében említés van téve.⁸³

Ráthód országzerte elhírhedt lakói együgyűségéről⁸⁴, minek következménye lőn, hogy ami nevettető, ügyetlen s józan ész hiányra mutató esemény a vidéken bárhol történt, azt mind Rátóton történni állíták, minők: a ta-

⁸² Szent Király Szabadi (Szentkirályszabadja) Veszprémmel szomszédos nemes község, amely szabadságát a hagyomány szerint Szent Istvánig vezette vissza. A település neve kezdetben Szabadi, aminek jelentése: „a szabadé, a kiváltságképpen adót nem fizetők területe”. 1857-ben 2005 lakosa volt. ILA-KOVACSICS 1964. 361–362.

⁸³ Gyulafirátót község református vegyes anyakönyvének első kötetét 1739–1818 között vezették, a benne olvasható történeti feljegyzések a középkorra vonatkozólag nem bizonyító erejűek.

⁸⁴ A rátóti nép együgyűségéről se Pesti, se Rómer nem tettek említést. PESTI 1851. II. 282., RÓMER 1860. 136–140. A Veszprém c. hetilapban azonban Eötvös Károly szerkesztő 1866-ban közölt egy tréfás adomát arról, hogy Rátót a civilizációs fejlődésben 300 évvel megelőzte Veszprémet, ezért a rátóti öregbíró vett a városban egy egymérföldes kötelet, hogy a faluhoz hozzákösse a megyeszékhelyet. – Adomák. = Veszprém. 1 (1866) 6. sz. (augusztus 5.) 47.

lált zsebórának, mint ketyegő fenének agyonverése; öregapjoknak disznó helyetti megpörkölése; elhasadt harang megdrótoztatása; közös templom tetején megtermett fűnek falu bikájával leetetni akarása, s a felcsigázott bikának csigázás alatti kimúlása stb. stb.

Egyébiránt keringnek felölök oly mondák is, melyek találékony észre mutatnak. Legyen elég közülök kettőnek felhozása. A régi világban elhanyagolák teendőjüket a községi előjárók, s idezet alkalmával nem mervén szemre menni (idézeti helyen megjelenni), közembereket küldtek be magok helyett. Látva az idéző, hogy előjárók helyett közemberek jelentek meg, dörgő hangon rájuk mordult: „Ki hívott titeket? Takarodjatok mindjárt haza, s nekem holnap reggelre betereptsétek azokat a vén kutyákat!” (Ez régi hivatalos kifejezés s annyit tesz mai nyelven: behozzatok azokat az előjárókat.) Ezek gyorsan távoztak, s másnap reggel két kocsival ismét megjelentek, tudatva, hogy a berendelt vén kutyák itt vannak. „Hozzatok be hát!” – dörgött rájuk az idéző. „Úgy ám, de megharap ám a Tisza meg a Bundás, alig tudtuk otthon is megkötni, úgy haraptak!” Az együgyű falusiak nem tudatlanságból, hanem akaratosan tevék ezt, értésére akarván ezáltal adni az idézőnek, hogy az ember s kutya közt különbség van, s az idéző megszegyenítve levén ez elmés föltalálás által, a keresetet megszünteté.

Mint jobbágyok, földesuroknak az év bizonyos napján apró ajándékokat is szoktak bevinni a ráthódiak, s ahelyett, hogy egyenesen a földesúri lak elé álltak volna, a vendéglőbe szálltak, s egy közülök elment jelenteni, hogy St... vendéglőben van a hozomány, az uraság küldjön le valakit érte. Megbosszankodik ezen az adószedő, s durván kérdi tőle: „Hányan jöttek kendtek?” „Hárman!” „Hát nem tudták kendtek idehozni az adót? Vagy nem tudtak kendtek falujából okosabb embereket küldeni?” „Tudtak volna bíz azok – válaszolt a kérdett – hanem azt gondolták, hogy ide mi is jók leszünk.”

De ki győzné azon sok tréfás eseményeket felsorolni, melyek Ráthódon részint valósággal megtörténtek, részint megtörténteknek csak mondatnak. Semmi sem bosszantja jobban a ráthódi embert, mint a felölök szárnyaló anekdotákra célózó kérdések.

Bármit beszéljenek is azonban a ráthódiakról, sok oly értelmes ember lakik itt, hogy bármely helység is büszke lehetne rá. A Fülöp s Kuti Horváth család mind észérő, mind jellem tekintetében bátran léphet sorompók közé bármely köznapi helység előkelő tagjaival.

Fölvilágosult szellemre mutat azon körülmény is, hogy a két keresztyén hitfelezet, ti. a róm. katolikusok s a reformáltak felekezete nem lát semmi föltűnőt abban, hogy egy földél alatt imádják a mindenség teremtményét, míg sok helyen még a temetőt is elkülönítik.⁸⁵

Merengésemből sebesen hajtó kocsisom nyers hangja rázott fel: „Ahol ni! Ott van a geleméri csárda. Ez ám csak a nevezetes hely! Itt későn utazni sem tanácsos, mert az országút mellett ülő koldusok rongyos ruhái alatt nem ritkán rablók, orgyilkosok lappanganak, kik nappal kalaplevéve könyörögnek alalmaznáért, s éjjel föltett kalappal: „véredet vagy pénzedet!” nálok a jelszó, s itt elkezdé beszélni a rémjeleneteket, melyeknek éj idején e csárda körül kelle történniök, s melyek közül némelyik oly túl borzasztó volt, hogy hitelre méltatni szinte lehetetlen vala.

Elértük a csárdát, s kocsisunk kémlelve jártatá végig szemeit az út mellékét ellepő kolduscsoporton, mintha az esdő arc alá rejtett rosszlelkűséget akarná fölismerni. E csárdánál különül el a palotai s kenesei út, amaz észak, ez délkelet felé kanyarog. A csárda rozzant épület, s láttára fölviharzott lelkemben a nemzet hős kora. Láttam Uszubut Veszprém meghódítására siető délceg hada homlokzatán, büszke ménen előszáguldani, láttam homlokán a daliás büszkeséget, karjaiban a férfias erőt, kalpagján a lengő kócsagtollat. Láttam Gelemért Őskő felől előre nyomulva hű kabarjai élén, s űzni maga előtt a szaladó római hadat, láttam a geleméri csárda körül kifejlő óriás csatát, hol míg a vitézség vitézséggel küzdött, a kimerült erők megdicsőülni látszának! S e megdicsőülés pillanatában látom, mint vág be Gelemér a római harcosok phalanxai közé, fegyvere utat tör hű kabarjainak, a római had szétverten szalad, rendetlen futással menekül Veszprém felé, de a nap hőse Gelemér is elesik, s éppen e pillanatban lenyugszik a nap is, gyászt hagyva maga után a földön, gyászt a diadalmas, de jó vezérét elvesztett kabar nép szívében. Hol Gelemér elesett, maig is Gelemérnek neveztetik a hely, s az országszerző hősök egyikének emléke most egy rozzant csárda, melynek mellékét koldusok ülik körül, éjjeli nyugalmát rablók zavarják föl, s a mellette elmenő utasok közül talán ezrediknek sem jut eszébe, hogy itt hős vérzett el.

⁸⁵ Hasonlóképpen vélekedik Rómer Flróis is: „Rátót főnevezetességéhez tartozik az ikertemplom, a keresztyéni türelem és testvéri szeretetnek hazánkban tán egyedüli magasztos példája.” RÓMER 1860. 137. E megállapítás a liberalizmus korára igaz lehet, de a korábbi időszakokra aligha, mert a katolikus és református közösség még a XVIII. században is szembenállt egymással. A szembenállás következtében fizikai inzultusokra is sor került. Vö. PEHM 1934. 222., 458.

Szépen írja le ez eseményt Pázmándi Horváth Endre „Árpád” című hőskölteményében a 406-ik lapon:⁸⁶

Viadalt áll a Beszprémi derék had.
Őskő hol ma vagyon. Ront nyomról nyomra előbbre
A magyar, és Gelemér kabarit hozzája csatolva
A harc neki dühül s lankad csak az esti homállyal.
Itt esik el Gelemér. Méltó jobb sorsra, s nevérl
A földet nevezik most is, mely látta halálát.

Gelemérről Hajmáskér felé folytatók utunkat, s a Séd folyó feletti nagy kőhídon sebesen hajtátánk keresztül. Föltűnő lehet – főleg külföldi utazó előtt –, hogy vidékünkön minden folyamot nagyságai tekintet nélkül *Sédnek* neveznek, s ez elnevezés oka felett akaratlanul is gondolkozni kezd. Móroca Dániel f.-eörsi tudós hazánkfia a *Séd* nevet *siet* igéből eredettnek lenni állítja⁸⁷, s ez igen valószínű is, mert a természet örök törvényénél fogva minden folyamnak sietnie kell...

Hajmáskér emelkedett helyen fekvő csinos falu, s mert fontos közlekedési útvonalon fekszik, s emellett a közelébeni vidék hadtani szempontból nevezetes állomásokkal bír, ritkán van katonaság nélkül. *Kér* nevét hihetőleg a sok apró halomtól vevé, melyek a Séd folyamnak útjában állván, azokat *kerülgetnie* vagy az itteni tájejtés szerint *kérülgetnie* kell. Keringetés helyett is sokan használják itt a *kéringetés* kifejezést. A *Hajmás* melléklet a *Kér* névhez onnét ragadhatott, mert mint vízparti táj, fölöttébb alkalmas hajmatenyésztésre, s *hajma* tenyésztésén a halmokat *kérülgető* folyampartokon, innét eredhetett a *Hajmáskér* nevezet.⁸⁸ Újabb időben épült házai a kor haladó ízlésének megfelelnek... a róm. cath. parochia célszerű s legerősb épület.

Hajmáskértől észak s délkeletre apró s egymással összefüggő láncolatban álló hegyhalmok húzódnak el. E halomláncolatok római hős főt övedző koszorúként ölelik körül a Hajmáskér s Őskő közt terülő vidéket, mely térségen a

⁸⁶ Pázmándi Horváth Endre: Árpád. Beimel József Könyvnyomtató Intézete, Pest, 1831.

⁸⁷ A *Séd* országosan elterjedt elnevezés, az ómagyar korban „patak, csermely” volt a jelene.

⁸⁸ Hajmáskér község a veszprémi püspök birtoka, a veszprémi uradalomhoz tartozott. 1857-ben 1154 lakosa volt. A helységnév a *Kér* törzsnév és a hagymás nyelvjárási alakjának (hajmás) összetételéből származik. A *Kér* törzsi helynév 1000 előtti. ILA-KOVACSICS 1964. 195.

hajdani dicsőség véres drámájának oly sok hősie szerepét játszották el az egymással küzdő, egymás ellen harcoló felek. A Palota, Eősi, Őskő, Hajmáskér s Gelemér⁸⁹ közti térségen volt legmakacsabb a római légiók ellenállása, s csak miután e nevezetes pontokról leszorítottak, vesztek el hősi bátorságukat, s kezdtek reszketni a győzelemhez szokott magyar hadak előtt.

Őskőt nagy részben szlávok lakják, kiknek őseit 1690–1700 körül a hely földesura Nyitra s Pozson megyékből hívta ki, általok ez akkor még pusztta tájt benépesítendő.⁹⁰ Őskü vagy Eőskü, ismét Eskü elnevezése fölött szétágazók a nézetek. Némelyek Eskünek nevezik, állítván, hogy Uszubu harcosai itt tőnek szent esküt Veszprém bevételére. A nagy többség onnan származtatja e nevet, hogy Őskő határában igen sok őskő van; nézetem szerint e helység nevét nem a sok őskőtől, mert hisz ős kövek másutt is vannak, hanem a magyarok egyik vezére, Eősetől nyeré, s e nézetet azon történeti igazságra alapítom, hogy Palota környékét Eőse vezér hódítja meg, ahonnét egy Palotával határos helység maig is Eősi nevet visel. Hihető, hogy Őskő, mely helység szinte határos Palotával, eredetileg *Eősekeőve* (Ősekőve) lehetett, követ állíthatván itt a győztes magyarok az Eősi felől Eősekeőve felé diadalmasan előnyomult Eőse vezér hősi nevének örökítésére.

Az is lehet, hogy a diadalmas Eőse az országszerzés nagy műve befejezése után örökségül nyeré Palota vidékét, itt várat építtetett, mégpedig kőből elég kőanyagot levén itt várépíthetéshez, s a fölépült kővárat nevééről neveztetvén, így származhatott *Eősekeővár*a (Ewskew-vára, Ősekővár). Hogy a vár mellé a kőmelléklet is odatetett, s nem Őse várának, hanem Ősekővárának neveztetett el, ennek oka ott keresendő, mert a magyarok – s csaknem minden keleti faj – ahova berontottak, s berontás után a vidéket megszerették, mindjárt véd-erősségek alkatásához láttak, várakat emeltek, mégpedig oly anyagból, amit körülök találtak, s az elkészített várat az építési anyagtól nevezék el, p. o. *Csóka Keővár* (mely kőből), *Tüskevár* (mely tuskéből), *Sárvár* (mely sárból), *Földvár*, mely földből épült és hányatott. Hogy az általam fölhozott Eőskeővár

⁸⁹ Gelemér település a Veszprém – Székesfehérvár főútvonalon, Veszprém mellett feküdt, a XVIII. században a veszprémi káptalan birtoka volt, területén 1780-ban csárda épült. Nevét a Kádárta határában eredő *Gelem* patakról nyerte. ILA-KOVACSICS 1964. 191., FRANCICS 2001. 192.

⁹⁰ Őskü pusztát a várpalotai uradalmat birtokló gróf Zichy család 1718-ban kelt telepítési szerződés értelmében népesítette be Besztercebánya környékéről származó evangélikus, Pozsony és Nyitra megyékből érkező katolikus szlovák telepeseikkel. 1836-ban Fényes „tót falu”, 1851-ben „magyarosodni kezdő tót falu” néven említette. 1857-ben 1415 lakosa volt. FÉNYES 1851. II. 182., ILA-KOVACSICS 1964. 306–307.

nevezetből korunkban a vár tökéletesen elmaradt, ez még nem rontja le nézetem lehetőségét, mert Vázsonykeővár s Csókakeővár helyett is csak Vázsonkő s Csókakő elnevezést használunk az életben, s így mint itt elmaradt, úgy Őskeőnél is elmaradhatott a vár nevezet.

Hogy Eőskeő eredetileg Eőskeővára lehetett, e nézet igazságát erősíti azon körülmény, hogy itt csakugyan volt kővár, mégpedig vízzel körülvéve, s romjai maig is láthatók. Körüle több erődítmények laktanyák is voltak, szinte kőből építve, úgyhogy köröttei ásás alkalmával most is sok kőfalra s kasamataszerű pincékre akadhatni. Az eőskeői nép e romokat „Török vár romjai” név alatt ismeri és ismerteti, de ebből nem következik, mintha e várat törökök építették volna.⁹¹ Az őskői nép nem is tudhat arról semmit, kik által volt ez építve, mert hisz az itt lakó szláv faj csak a török uralom megtöretése után s így a várnak nem építése, hanem inkább az idő őrlő fogai alatti rombadőlése szakában települt meg e helységben. Törökök idejövetele előtt jóval építheték e várt, s török várnak csak azért neveztetik, mert utósó birtokosai a törökök valának, kik Palota s Veszprém végvárai őrségét innét szokták háborgatni, s többszörös éji rohamaik által nyugtalanítani. Hogy e vár már a törökök bejövetele előtt fönnállott, ezt tanúsítja azon körülmény is, hogy a törökök kővárak építésével nem szerettek bajlódni, s ahol kővárra találtak, azt jó karban tarták ugyan, de ahol kővár nem volt, ott építés helyett inkább földhányatokat – föld alatti erősségeket alkottak. Ily föld alatti erősséget alkotának Vámos határában – mely *Likacs* néven⁹² jelenleg is fönnáll –, ezt is földből hányták, pedig hol van több kő, mint éppen Vámos határában, s ha kővárat építeni lett volna hajlamuk, hol teheték ezt könnyebben, mint éppen e helyen?!

A vár körüli épületeket lerombolá az idő emésztő hatalma, csak egyet hagyott fönn emlékül, de ez egy is annyi átalakításon ment keresztül, hogy alig maradt rajta oly jel, mi az építési kor bélyegét föltüntethetné. Hihető, hogy a török uralom alatt dervis laka volt; az ozmánok elűzetése s szláv gyarmatosítás után sok ideig róm. kath. iskolaként használtatott. Ezzel átellenben napkeletre – magas kősziklára építve – feketén emelkedik az itt tanyázott törökök gömbölyű mecsete.

⁹¹ Pesti a katolikus templomról írja, hogy „hajdan török mecset volt kerekdedre épülve”, melybe az egész falu belefért. FÉNYES 1851. II. 182. Rómer szerint eredetileg lovagkori őrtorony volt, melyet a törökök mecsetté alakítottak. RÓMER 1860. 141–142.

⁹² Nemesvámos határában a Likas nevű divertikulumban római település volt.

A török mecseten tündöklött félhold helyét az ozmánok elűzése után kereszt foglalá el, s bár e sok ideig róm. kath. templomként használt épület az új díszes r. kath. templom fölépülte után bezáratott, a kereszt fennmaradt, hirdetve a keresztnek a félhold – a míveltségnek a barbárság fölötti diadalát.

Ulászló király s Ujlaky – pártos magyar mágnás – közti villongás megszűntekor az egyezményben *Őskő*-ről is van említés, s *Ewskew* név alatt adatott át Ulászlónak. Az evang. anyaegyház 1721–1748-ki anyakönyvében még Eskünek, de már 1793-ban Eöskünek íratik.

Őskü nevezetes eseményeknek lehetett színhelye. Már Krisztus születése körül rómaiak tanyázhattak itt, mit azon latin föliratú sírköből is következtethetni, mely jelenleg az uradalmi tiszti lakban van. Az aranykúti forrásoknál levő szántóföldeken nagyszerű épület romjai láthatók. Ezelőtt 13 évvel akadtak itt egy bedőlt pincére, s az itt talált sok római kőalakok a palotai uradalmi épületbe szállítottak.

Jankovics Miklós úr ezelőtt 23 évvel járt e vidéken, s a helybeli evang. lelkész úrtól – ki mint tudományos régiségbúvár, több érdekes római pénzt szerzett itt össze, s mint jó hazafi, a pesti nemzeti museum iránt előszeretettel vi-seltetett – Augustus, Tiberius, Galba, Vitellius s több római császárok korabeli 23 darab római pénzt vett át – a nemzeti muzeum számára átadandót. 1851-ik év nyarán talált az evang. lelkész úr a föllebb érintett *aranykúti források*nál akkora római pénzt, mint a mostani két krajcáros Antonius Pius körirattal.⁹³

A rómaiak elűzése után magyaroké lett Eöskő is, mígnem a villongó pártos felek hadlármaja török kézre juttatá, s ezek legyőzése után sokáig pusztá volt, míg végre szlávokkal népesített be.

Megemlést érdemel még Eöskeőn a serfőzőház, s a helységen kívül, de határában levő kalló, melyben parasztszűrnek való posztó kallatik. Mint Hajmás-kéren, úgy itt is folytonosan katonaság tanyáz, s tisztei számára még a régibb időben megyei költségen külön lakás építettett.

A helység északi részéni kőbányában sok sírkő, ajtóragasz, malomkő, só-malom készül.

Vizei tiszták, egészségesek. nyárban hidegek, s melegségök a természeti hideggel egyenes arányban növekedik, úgyhogy minél hidegebb idő van, forrásai annál melegebbek.

⁹³ Römer csupán annyit említett, hogy Jankovics Miklós egy római követ mentett meg a „végenyészettől”. RÖMER 1860. 142.

Mily nagy földtani változásokon mehetett Eőskeő keresztül, tanúsítja az, hogy határában különféle kövült fa- s fűneműek, tengeri csigák, kristálykövek láthatók, mint bizonyítékai azon nézetnek, hogy Eőskeő és határa hajdan vízfennék lehetett.

Azon földindulást érző körnek, melynek Csókakeő központját, Eöskü szélzetét képezi, s ennek tulajdoníthatni, hogy bár érzé az 1810-i roppant földrengést, de itt a rengés korán sem volt oly nagy mértékben érezhető, mint a Csókakeőhez közelebb eső helységekben (Moór, Bodajk, Csurgó stb.)⁹⁴

Határa, főleg a Palota felé terülő rész, egymást érő apró dombok hullám alakú csoportjához hasonlítható, s mert e dombok benseje murvából áll, az ösküi határ nem lehet termékeny, s katonai hadállomásokra, lesekre, lovassági mozgalmak elrejtésére amily alkalmas, gazdászatra nagy része éppoly alkalmatlan.

Eőskeő s Palota közt az országút mellett van a híres *Kikiri tó*. E tó nevének honnét származata fölött is sokáig vitáztak a tudósok, míg végre megnyugodtak Fábíán Gábor értelmezésén, ki e tavat kő kirakatából következtetve *Kőkörü tó*-nak lenni állítja, s a nép ajkán forgó Kikiri tó nevet Kőkörü tó-ból eredettnak hívé. E nézet ellen harcol az, hogy egész tó kövel nem volt körülakva, mert a körülakottságnak nyomai sehol nincsenek, s így kőkörü-nek nem is nevezheték. Közelebb jár az igazsághoz Móroca D. úr nézete, ki a patak vizének kék színéről ítélve *Kék erű tó*-nak állítja. Nagy faragott kövekkel van az országút melletti oldal kirakva, s a hajdani tó helyén, mely párezer holdból álló térimét foglalt el, s melynek leeresztése képezé alapját a mostani *Sárrét*-nek, jelenleg patak csergedez.

Ki alkathatá e tavat, mellékét ki rakathatá ki négyszögű faragott kövekkel? – bizonyosan nem tudhatni. Némelyek a rómaiaknak tulajdonítják⁹⁵, mások ellenben Ujlaki Miklósnak, ki szerintök a palotai várral egy időben kezdte ezt készíttetni. Nézetem szerint hihetőbb, hogy Mátyás király idejében Ujlaki építteté azon művészek segélyével, kiket korának legbölcsebb s nemzete előtt fedledhetlen emlékü fejedelme Mátyás nagy fizetéssel édesgetett be Cseh-, Német- és Morvaországból, általok a haza anyagi s szellemi erőinek tétlen heverő rugóit mozgásba hozandó, s a tudomány – ipar – művészet iránti közömbösség szenderéből imádva szeretett nemzetét fölrázandó.

⁹⁴ Az 1810. január 14-i dunántúli földrengés epicentruma Mór volt. BENDA 1983. 626.

⁹⁵ Rómer annyit jegyzett föl, hogy „a római hatalom egyik nagyszerű maradványán, az ugynevezett Kikiritónak kőtöltésén keresztül” jutott el Palotára. RÓMER 1860. 143.

Pár évtizeddel ezelőtt még megvolt az a négyszegű kő is, melybe nagy quadrat görög betűkkel e fölírás volt vésve:

Martin Natter

Stein Hacker

Gesell.

(Mások szerint:

Stein macher

Martin Natter

Gesell.)

E fölírat is tanúsítja, hogy ez nem római mű, mert a római uralom korszakában vad s míveletlen volt még a germán faj, művészetnek nyoma sem volt nála, s ily művet alkotni képtelen vala. E mű pedig német művész műve, ki hihetőleg Göröghonban képezé magát, innét a német szöveg s görög betűk. E becses követ először a várba viteté az uraság, de a grófok többnyire külföldön lakván, végre mint hasztalan kődarab a vilonyai malomháznál levő vízfolyás melletti építés alkalmával fölhasználtatott. Így becsülték csak pár évtizeddel is ezelőtt a honi történeti emlékeket!

A patakot közbeszorító kőkirakat nyugati felén levő négyszegű kövön látható patkó alakú bevágásról azt tartja a népmonda, hogy az Mátyás király lova patkójának helye, ki vadászni leginkább itt szeretett, s mikor ily vadászat alkalmával a jelen levő deli hölgyek szemeláttára a tavat keresztülugratá, lovának patkója oly erősen vágódott a kőre, hogy nyoma még ma is látható. A *Kikiri*, vagy *Kőkörü*, vagy tán leghelyesebben: *Kékerű tó* hajdan feneketlennek tartatott, holt feneke most a legjobb gabna- s szénatermő földje az eöskői lakosságnak.

Kékerű tóhoz közel van *Palota*, egyike Veszprém megye nevezetes városainak s Mátyás királynak kedves mulatóhelye. Úgy látszik, hogy Horváth Endre Palotát a hajdani *Pejtóval* egynek tartja, mit „Árpád”-ja következő soraiból következtetek:

Pejtón szállt Uszubu. Palotának mostani néven

Hívjuk; erős, híres kővár, míg a török el nem

Pusztítja.

A két hely egységét én kétségbe vonom, s nézetem szerint Palota egészen más helyen fekszik, mint a hajdani Pejtó feküdt. Palota mellett terjed el ugyanis a péti (vagy másképp pejtói) pusztá, s e pusztán romokra több helyen akadhatni jelenleg is. E romok lehetnek a hajdani Pejtó maradványai, s az elpusztított

várostól nyerhető később a vidék pejtói, s jelenleg már rövidítve péti pusztá nevezetét. Pejtót eszerint – hol Uszubu szállt – mostani néven nem Palotának, hanem vidékével együtt péti pusztának hívjuk.

Pap Kovács Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 5 (1854) 8. sz. (január 11.) 30–31., Uo. 22. sz. (január 27.) 87–88., Uo. 41. sz. (február 20.) 161–164., Uo. 108. sz. (május 29.) 443., Uo. 109. sz. (május 30.) 446., Uo. 110. sz. (május 31.) 450–451.

IRODALOM

- BALASSA–KRALOVÁNSZKY 1983 = BALASSA László –KRALOVÁNSZKY Alán: Veszprém. Panoráma, Budapest, 1983.
- BENDA 1983 = BENDA Kálmán (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája. I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.
- BORSY 1957 = BORSY Károly: A pécsi nyomdászegylet első évei (1869–1875). = Janus Pannonius Múzeum évkönyve 1957. (Szerk.: Ifj. Kodolányi János. Pécs, 1957. 34–56.
- CASINO ÉVKÖNYV 1842 = A' Veszprémi Nemzeti Casino részvényeseinek névsora betűrendel, annak alapszabályai és rendeletei. 1842. Jesztány Totth János ny., Veszprém, 1842.
- CASINO ÉVKÖNYV 1847 = A' Veszprémi Nemzeti Casino részvényeseinek névsora betűrendel, annak alapszabályai és rendeletei. 1847. Nyomatott Veszprém, 1847.
- FÉNYES 1851 = FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára. I–II. Pest, 1851.
- FRANCICS 1973 = FRANCICS Károly: Kis kamorámban gyertyát gyújték. Válogatta és sajtó alá rendezte: Vörös Károly. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1973.
- FRANCICS 2001 = Francics Károly visszaemlékezései. Sajtó alá rendezte és szerk.: Hudi József. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2001. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 3.)
- HOGYA 1987 = HOGYA György: Öt nemzedék a könyvkötészet szolgálatában. A Georgiak Veszprém. Veszprém, 1987.
- HUDI 1987 = HUDI József: A Veszprémi Olvasótársaság története 1841–1844. (Adalékok a Veszprém megyei reformkori egyletek történetéhez.) = A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 18. 1986. Szerk.: Törőcsik Zoltán –Uzsoki András. Veszprém, 1987. 451–473.
- HUDI 2009 = HUDI József: Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében. Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, Budapest, 2009. (Nemzeti Téka / Bibliotheca Nationalis Hungariae)
- HUNKÁR 2004 = Hunkár Antal visszaemlékezései és iratai. Sajtó alá rendezte és szerkesztette: Hudi József. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2004. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 6.)
- ILA–KOVACSICS 1964 = ILA Bálint – KOVACSICS József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.

- JAKAB – KÁKONYI 2020 = JAKAB Réka – KÁKONYI Anna: Táguló és szűkülő terek. A veszprémi zsidóság társadalom- és gazdaságtörténete. Veszprémi Zsidó Hitközség, Veszprém, 2020.
- KERÉNYI 2000 = KERÉNYI Ferenc: „Ibolyák” Petőfitől. = Forrás 32 (2000) 11. sz. 60–67.
- KONCZ 2017 = KONCZ Pál: Papírművesség és könyvművészet Veszprém megyében a 18–20. században. Szerk.: Jakab Réka. Veszprém, 2017.
- KOVACSICS–ILA 1988 = KOVACSICS József – ILA Bálint: Veszprém megye helytörténeti lexikona. II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018 = KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt: A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai II. 1761–1849. 1–2. kötet. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2018. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 15–16.)
- KÖRÖSY 1863 = KÖRÖSY Lajos (közli): Veszprém Vármegyei Gazdasági Egyesület alakulása. Veszprém, 1863.
- KRISTÓ 1994 = KRISTÓ Gyula (főszerk.): Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- KUNSZERY 1971 = KUNSZERY Gyula: A balatonfüredi színház. = Színház 4 (1971) 9. sz. (szeptember 46–47).
- LICHTNECKERT – TÖLCSÉRI 2011 = LICHTNECKERT András – TÖLCSÉRI Ferenc: A veszprémi piarista gimnázium története az alapítástól az államosításig 1711–1948. Veszprém, 2011.
- LICHTNECKERT 1999 = LICHTNECKERT András (szerk.) Balatonfüred és Balatonarács története. Veszprém, 1999.
- LUKCSICS–PFEIFFER 1933 = LUKCSICS Pál – PFEIFFER János: A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában. Veszprém, 1933. (A Veszprémi Egyházmegye multjából, 1.)
- MÁRKUSNÉ VÖRÖS 2015 = MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka: Püspökkert. Veszprém, 2015.
- MEZŐHEGYI 2019 = MEZŐHEGYI Gergő: A Suly család rövid története. = Veszprémi Szemle 21 (2019) 2. sz. 102.
- NÉMETHNÉ RÁCZ 2019 = NÉMETHNÉ RÁCZ Lidia: Barangolások Balatonfüreden. Utcák, házak, történetek... Balatonfüred, 2019. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 83.)
- PEHM 1934 = PEHM József: Padányi Biró Márton veszprémi püspök élete és kora. Zalaegerszeg, 1934. (A Veszprémi Egyházmegye multjából, 2.)
- PFEIFFER 1987 = PFEIFFER János: A Veszprémi Egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai. Görres Gesellschaft, München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, VIII.)
- RÓMER 1860 = RÓMER Flóris: A Bakony, terményrajzi és régészeti vázlat. Második kiadás, a szerző tulajdona. Nyomatott Sauervein Gézánál, Győrött, 1860.
- ROSOS 1848 = N. Veszprém megye alispánjának Szent Király Szabadgyai Rosos István urnak a’ megye állapotjáról 1847-ik évre készített hivatalos jelentése. Veszprém, 1848.
- RÓZSA 1991 = RÓZSA Mária: A bécsi „Der Wanderer” magyar vonatkozású közleményei. 1814–1850. = Magyar Könyvszemle 107 (1991) 1–2. sz. 62–87.
- RYBÁR–KOVÁCS 2019 = RYBÁR Olivér – KOVÁCS Győző Gyula: Dr. Csolnoky Ferenc orvos, Cholnoky Jenő számára írt veszprémi vonatkozású feljegyzései. = Veszprémi Szemle 21 (2019) 3. sz. 48–80.
- SOMFAI 1987 = SOMFAI Balázs: A veszprémi Megyeház 100 éve 1887–1987. Veszprém, 1987.

- SZEGLETI 1978 = SZEGLETI Ildikó: Veszprém megye nyomdászata 1860–1920. Veszprém, 1978.
(Közművelődési Kiskönyvtár, 3.)
- SZÉKELY 1994 = SZÉKELY György (főszerk.): Magyar színházművészeti lexikon. Akadémiai
Kiadó, Budapest, 1994.
- SZIKLAY 1941 = SZIKLAY János: Veszprém város az irodalomban és művészetben. Kiadja dr.
Óvári Ferenc felsőházi tag, Veszprém megyei város diszpolgára. Celldömölk, 1931.
- SZÖLLŐSI 1995 = SZÖLLŐSI Mihly: Rátóti krónika. Kiadja Veszprém Megyei Jogú Város Ön-
kormányzata. Veszprém, 1995.
- TÓTH-BENCZE 2006 = TÓTH-BENCZE Tamás: Balatonfüred-Balatonarács névmutatója. Ba-
latonfüred, 2006. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 21.)
- Uzsoki 1983 = Uzsoki András: Az első magyar királyné, Gizella sírja. = A Veszprém Megyei
Múzeumok Közleményei 16. 1986. Szerk.: Töröcsik Zoltán – Uzsoki András. Veszprém, 1983.
125–168.
- VARGA 2009 = VARGA Béla: Veszprém város lexikona. Felelős kiadó: Varga Béláné.
- VARGA 2014 = VARGA Béla: Veszprém megyei életrajzi lexikon. Bővített és javított kiadás.
Kiadja az Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Veszprém, 2014.
- VÉGHELY 1886 = VÉGHELY Dezső: Emléklapok rendezett-tanácsu Veszprém város közigazga-
tási életéből. (Az 1875-ik évi jelentés töredéke.) Veszprém, 1886.

